İLÂN-I HÜRRİYET

ve

Sultan II.ci Abdülhamit Han

YAZAN:
Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu

Satış yeri:
Yeni Çağır Kitabevi
Beyazıt — İstanbul

Bu eser (İlân-ı Hürriyet) adı verilen siyasî hâdisenin 50 nci yıldönümü olan 1958 senesinde Hürriyet gazetesinde çıkmıştır.

YENİ MATBAA, İSTANBUL — 1960

ÖNSÖZ

Sultan İkinci Abdülhamid Han devri ile İttihat ve Terakki devrini mukayese edenler zaman, zaman iki taraftan birini taşkın bir tarzda tutmuşlar veya tekmelemişlerdir; bu iki devirn henüz siyasî tartışma konuları olduğu günlerde taraf tutarak yapılmış olan fikirleri üstat Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu ilk defa tarihin adesesinden umumî efkârımıza aksettirmiştir.

Her siyasî konu ellinci yıldönümünde siyasetin malı olmaktan çıkar, tarihin hazinesine intikal eder. Nizamettin Nazif de bu konular hakkında tarafsız bir fikir vermek fırsatını işte onların artık tamamiyle tarihe mal olmuş bulunmalarından alıyor.

Bundan ötürüdür ki hâlâ taraf tutmakta ısrar edenlerin yan bakacakları bu eser tarihî bilgilere kıymet veren ciddî okurlar tarafından asla yadırganmıyacaktır.

Dostum üstat Nizamettin Nazif'in bu eserini basmağa beni teşvik eden işte bu inançtır.

M. Kâmran ARDAKOÇ

Bugün 23 Temmuz 1958.

«İlân-ı Hürriyet» in ellinci yıl dönümündeyiz.

Tam elli yıl önce bugün, 1908 yılı Temmuz ayının yirmi üçüncü günü (10 Temmuz 1324), Padişah Sultan İkinci Abdülhamit Han, Kanun-u Esasî'nin «tekrar» yürürlüğe girdiğini Osmanlılara bildirmişti. «Kanun-u Esasî» nin yani Anayasanın yürürlüğe girmesi demek, şahsî idareye son verilmesi demekti. Artık padişah, Osmanlı İmparatorluğunun geniş ülkelerini «keyfine göre, dilediği gibi idare edemiyecek, yalnız saltanat sürecek ve millet, seçeceği vekilleri vasıtasiyle memleket işlerini idare ve murakabe edecekti.

Abdülhamid'in keyfî idaresi otuz bir yıldan beri devam ediyordu. Bu müddet içinde Abdülhamit, memlekete faydalı hiç birşey yapmamış değildi. Fakat kurduğu istibdat sistemi münevver Osmanlıları öyle karanlık bir uçuruma itmiş, öylesine bunaltmıştı ki geniş şahs' menfaatler edinmiş ufacık bir azınlık dışında gene ufacık bir azınlık olan bu zümre, bütün milletin (33 milyon insan) ondan yaka silktiğini sanıyor ve iddia ediyordu. Hakikatte bu iddia okur yazarı bol birkaç şehir için doğru idi. Bu okur yazarlar (1) ki sırf Abdülhamid'in kurduğu okullar ve irfan müesseseleri sayesinde yetişebilmişlerdi. Keyfî idarenin sıkı polis tedbirlerinden, gizli polisin (Yıldız) devamlı takiplerinden çok bezmişlerdi. O kadar ki otuz bir yılın on bir bin üç yüz kırk beş gecesinde olduğu gibi 22 Temmuz 1908 (9 Temmuz 1324) gecesi de gene binbir çeşit korkularla sinerek, titriyerek girdikle-

(1) O devrin münevverleri bugünkü ölçülerin çok altında idiler.

YILDIZ EJDERİ : Elli yıl önce bugünlerde neşredilen bu karikatürün altında şu satır okunuyordu: «Birtakım hainlerin dünyayı yiyelim diye hücumu.» Karikatürün başında bir «Yaşasın» yazılıydı. İstibdadın gizli mekanizmasını temsil eden altı başlı ejderin dünyaya en yaklaşmış başı Abdülhamid'in en sadık «bende» lerinden Salâhî Beydir. Sonra sırasiyle Fehim Paşa, Kabasakal Mehmet Paşa, Sürûrî ve Kayserili Ahmet ve Arap İzzet Paşalar görülüyor. Holo denilen Arap İzzet Paşa «Mâbeyin İkinci Kâtibi» idi. Bu zatı Abdülhamid en gizli işlerinde vasıta olarak kullanırdı. Aslen Şamlı idi. Muazzam bir servet sahibi olmuştu. Kaçmış ve canını kurtarmıştır. Kayserili, Bahriye Nazırı idi. Sürûrî, Mithat Paşayı idama mahkûm eden mahkemenin suçunu taşır. Başyaver olan Çerkes Kabasakal Mehmet Paşa, Eminönünde asılarak ölmüş ve Abdülhamid'in sütkardeşi oğlu yaver Fehim Paşa ise, Bursada kaçarken köylüler tarafından feci şekilde linç edilmiştir.

ri yataklarından 23 Temmuz sabahı çıkarlarken, yeni bir kâbuslu uykudan daha uyandıkları zaman gazete satıcılarının:

— Hürriyet vaaar!

Diye avaz avaz haykırdıklarını duyunca hemen sokaklara fırlamışlar, satılan ilâveleri kapışmışlar ve birdenbire

çılgın bir sevince tutulup birbirlerine sarılmışlar, öpüşmüşmüşlerdi.

★

— Hürriyet vaaar!.

Evet... Şehrin her tarafına kovanlardan boşanmış arılar gibi dağılıp koşuşan, iki ellerindeki ilâve demetlerini kanat gibi açarak âdeta uçuşan müvezziler böyle bağırışıyorlardı. Halbuki bu ilâvelerde sadece «Kanun-u Esasînin tekrar yürürlüğe girdiğini» bildiren padişah iradesi yazılıydı.

23 Temmuz sabahı çıkan İstanbul gazetelerinde bu haberden eser yoktu. Onlar, gene, dünyayı güllük gülistanlık gösteren basma kalıp havadisleri ile, nişan ve rütbe haberleri ile sütunlarını doldurmuşlardı. Çünkü irade 22 - 23 gecesi, gece yarısından sonra yazılmış, padişah tarafından imza edilmiş ve saray telgrafhanesinden Manastır'a çekilmişti. Ve çünkü padişah, Kanun-u Esasiyi kendi isteği ile veya İstanbullular istedikleri için değil, Rumeli istediği için, daha doğrusu Manastır'dakiler tarafından arandığı için, Köprülüler, Dramalılar tarafından zaten ilân edilmiş olduğu için ve nihayet bir Firozovik blöfü ile korkutulmuş olduğu için tekrar ve «alelacele» yürürlüğe koymuş bulunuyordu.

İstanbul gazeteleri normal baskılarını yaptıktan sonra Selânik'teki muhabirlerinden aldıkları acele telgraflardan bu haberi öğrenmişlerdi ve inanamadıkları için saray muhabirlerini sürücü beygirlerine bindirip çalakamçı Yıldız'a yollamışlardı. O zaman Başkâtip Paşa, Matbuat Umum Müdürü vasıtasiyle iradenin birer suretini gazetelere dağıttırmıştı. Sonra baskı makineleri alabildiğine çalışmağa başlamış, şehir bir ilâve yağmuruna tutulmuştu.

★

«Hürriyet» kelimesini müvezzilerin ağzına veren İkdam gazetesi sahibi Ahmet Cevdet Bey olmuştu. Yoksa iradede «Hürriyet» diye bir kelime yoktu. Kanun-u Esasî'nin tekrar yürürlüğe girdiğini Manastır'a, Selânik'e ve Rumeli'nin hemen bütün vilâyet merkezlerine telgrafla açıkça bildiren saray, İstanbul gazetelerine gayet müphem ifadeli bir tebliğ vermişti. Tebliğde sadece «Osmanlı ülkelerinin her tarafında meşruti idare tesis edilmiştir.» deniyordu. Geniş yığınlar o derece koyu bir bilgisizlik içinde idiler ki Ahmet Cevdet Bey hâdiseyi halka anlatmak, halka mal etmek için halkı coşturacak bir kelime aramış ve «hürriyet» i bulmuştu. İkdam matbaasının neşrettiği ilâvenin üstüne «Yaşasın hürriyet! Yaşasın adalet!» diye yazdırmış ve tebliğin sonuna da iki satır ilâve etmişti:

«Yaşasın adalet, yaşasın müsavat, yaşasın uhuvvet!!»

Müsavat yani eşitlik, uhuvvet yani kardeşlik...

İşte bunun üzerine müvezziler bir «Yaşasın hürriyet» tir tutturmuşlardı. Ve herkesin artık eşit ve kardeş sayılması icabettiğini anlayan halk dilini, ellerini, kollarını, ayaklarını bağlayan ne varsa... kilit, kelepçe, urgan, köstek... hepsini kırıp parçalamış, koparıp atmış, işi gücü bırakmış, birleşip toplanmış ve sokaklardan coşkun seller halinde akmış, meydanları doldurmuştu.

Az sonra bütün kışlalardan, sevinçli haberi kutlayan toplar da atılmağa başlamıştı. Fakat ciğerlerinin bütün kudreti ile haykıran halkın, şehri uğuldatan nâraları bu top seslerini bastırmıştı:

— Yaşasın hürriyet!.

Meydanları dolduran kalabalıklar arasında avaz avaz bağırarak nutuklar söyleyen hatipler belirmişti. Hemen herkesin elinde bir bayrak vardı. Caddelere evlerin pencerelerinden bakılınca, bu dalgalanan bayraklardan aşağıdaki insanların başları görülmüyordu. Hatiplerin kimi bir evin da-

mundan konuşuyor, kimi bir ağacın dalından haykırıyordu. Bazı hatipler de atlarla dolaşıyorlardı.

Bu kadar hatip nereden belirmiş, bu kadar bayrak nereden bulunmuştu? Az sonra resmî dairelerin donandığı görülmüştü. Bayraklarda padişahın doğduğu ve tahta çıktığı günlerde kurulan tâklara «Padişahım çok yaşa» yazılı kasnaklar takılırdı. Bugün yine defne ve çam dalları arasına yerleştirilen o kasnakların bazılarında yine «Padişahım çok yaşa» duası görülüyordu. Fakat bu dua bir kasnakta görülüyorsa bin kasnağa da «Yaşasın hürriyet», «Yaşasın Kanun-u Esasî» duaları yazılı bezler geriliyordu. Hava kararınca kasnakların içinde yanan mumlar bu sihirli yazıların hayallerini karşılarındaki duvarlara aksettirince fenerini kapan sokağa fırlıyordu. Az sonra bu fenerlere binlerce meş'ale karıştı, şehrin her tarafını fener alayları kapladı.

★

Herkes açtı. Ağzına bir lokma atmak kimsenin aklına gelmiyordu ve herkes durmadan haykırıyordu:

— Yaşasın hürriyet! Yaşasın Kanun-u Esasî!.

Tekrar yürürlüğe girmesi, coşkun bir sevinçle kutlanan bu kanun-u esasi, Abdülhamit Han'ın 1876 yılında, yâni tahta çıktıktan az sonra millete «bahşetmiş olduğu» anayasa idi. Şair Ziya Paşa'nın, Namık Kemal'in ve «Genç Osmanlılar» grupundan diğer bâzı münevverlerin gayretlerinden de istifade edilerek hazırlanmıştı. Fakat asıl müellifi muhakkak ki Mithat Paşa idi.

Bu anayasa Sultan Abdülâziz'in korkunç israfları ve istibdadı karşısında başlamış olan bir mücadelenin neticesi olmuştu. Yakın tarihi inceleyince ancak 1867 de ciddî bir çehre alabildiğini sezdiğimiz bu mücadele, çeşitli küçük hesapların ve ihtirasların labirentinden geçtikten sonra önce bir saray

ihtilâli ile hedefine ulaşır gibi olmuştu. Abdülâzlz Han bir gece, yânî 29 - 30 Mayıs 1876 gecesi karadan ve denizden çevrilen Dolmabahçe sarayı içinde, kapana tutulmuş bir kurt gibi tahttan indirilmiş ve annesi, iki zevcesi, üç oğlu ile birlikte Topkapı sarayının küf kokan küçük bir odasına tıkılmıştı. Aynı gece ağabeyi ve selefi ölü Sultan Abdülmecid'in büyük oğlu Veliaht Murat Efendi «Sultan Murad V» unvanı ile padişah ilân edilmişti.

★

Murat Efendi, amcasına karşı başarılan silâhlı ayaklanmanın hazırlanmasında ön plânda rol almış olanlardandı. Abdülâziz'i deviren siyasî ve askerî mekanizmanın çarklarını döndürenlerdendi. İleri fikirli münevverlerin sırf kendi gayretleri ile kurulmuş gizli bir teşkilât olduğu sanılan Genç Osmanlılar Cemiyeti ile de bu cemiyetin kurulmasında değilse bile gelişmesinde önemli bir rol oynadığı muhakkak olan Mason kurulları ile de işbirliği yapmış ve çalışmıştı.

Bu iki teşkilâtın çeşitli propaganda ve tahrikleri ile yaratılan, umumî efkârın güvenini kazanmış olan Mithat Paşa, Murat Han'ın tahta çıkması ile memleketin Avrupa anlayışına uygun bir idareye kavuşturulabileceğine inananlardandı. Fakat Abdülâziz'in devrilişinde işbirliği yaptığı devlet adamlarından çoğu bir rejim değişikliğine taraftar değillerdi.

Murat, tahta çıkar çıkmaz Kanun-u Esasiyi ilân edeceğini, keyfî idareye son vereceğini Mithat Paşa'ya vadetmişti. Fakat kolaylıkla başarılan bu saltanat değişmesi umulan neticeyi veremedi:

Çünkü talihsiz Murat delirdi!

Abdülâziz'i devirmeğe karar vermiş olan hükûmet erkânı başta Sadrazam mütercim Rüştü Paşa olmak üzere

Şeyhülislâm Hayrullah Efendi, Harbiye Nazırı Hüseyin Avni Paşa, Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa, giriştikleri komployu Abdülâziz'in öğrenmek üzere olduğunu sanarak yirmi dört saat önce harekete geçivermişlerdi. Veliaht Murat Efendi, 30 Mayısı takip eden gece yarısı için hazır olması kendisine bildirildiği halde, 29 Mayıs gecesi saraydan kaldırıldığını görünce birdenbire heyecanlanmış ve sinirleri bozulmuştu (1).

Zaten bu zatın sinirleri sarhoşluktan ve çeşitli iptilâlardan ötürü de oldum olası bozuktu. Biat'tan birkaç gün sonra delirince bu hal komployu başarmış olanları pek fena bir hale düşürmüştü. Zira Abdülâziz'in tahttan indirilmesini birçok vilâyetler doğru bulmamışlardı. Celâlli, pehlivan hükümdarın İstanbul'da dahi bir hayli taraftarı vardı. Abdülâziz'i daima desteklemiş olan Rusya sefareti, her an, avuç dolusu altın dağıtarak geri yığınları kışkırtabilirdi. Şöhret sahibi sapsağlam bir hükümdarı devirip yerine bir deliyi oturtanların durumu da elbette kolaylıkla sarsılabilirdi. Hem sonra, Sultan Murad'ın bu durumu ne zamana kadar halktan saklanabilirdi,

---

(1) Bu hususta en mühim açıklamayı yapan son Osmanlı Sultanı Vahdettin Han'dır. A. Fuad Türkgeldi merhumun «Görüp işittiklerim» adlı pek değerli eserinde (sahife 295) şu satırlar okunur:

Abdülhamid'in bıraktığı notlarda Sultan Murad'ın şehzadeleri öldürtmek için bir ziyafet tertip ettiğinden bahsedilir. Bir gün bir münasebet getirerek Sultan Vahdettin'e bu işi sordum. Şu cevabı verdi:

«Bu uydurma bir şeydir. Murad'ın tahta çıkışını takip eden cuma gecesi Dolmabahçe sarayına yemeğe davet edilmiştik. Saray halkından bir mahzunluk eseri görülüyordu. Yemekten sonra somaki salonda huzura kabul edildik. Sultan Murad «Halim pek fena... Başım ağrıyor.» dedi. Sofada Şehzade Nureddin efendiye: «Biraderin halini beğenmedim» dedim. Eli ile «çok içmiş olacak» mânasına gelen bir işaret yaptı. Hakikaten de Sultan Murad o gece şuuruna malik değildi.

Komplocu Nazırları bir telâştır alırken hiç umulmadık bir hâdise oldu:

Kendi arzusu üzerine Topkapı sarayından «Fer'iye» sarayına nakledilmiş olan Abdülâziz (2), traş makası ile bileklerini kesip canına kıydı; öldü.

Mithat Paşa ile arkadaşları bu yüzden biraz nefes alabildiler. Viyana'dan meşhur bir sinir mütehassısı getirildi. Genç Padişahın tedavisine çalışıldı. Fakat bütün gayretler boşa gitti. Nihayet tahta çıkışından doksan üç gün sonra Murad'ın yerine kardeşi Abdülhamid'i çıkarmağa mecbur oldular.

Abdülhamit Efendi hiç de ağabeyine benzemiyordu. Bir defa masonlukla asla ilgisi yoktu. «Genç Osmanlılar» la bâzı gizli temasları olmamış değildi. Fakat o kadar zeki idi ki «Genç Osmanlı» denilen politika palazları onu kontrol altına alamıyacaklarından korkuyorlardı. «Genç Osmanlılar» ın Abdülhamid'i beğenmeyişleri onu kendilerinden üstün buldukları içindi. Sonra Abdülhamid'in «keyfî» dedikleri idareye, yâni Osmanoğullarının ananevî idare sistemine taraftar olduğunu da seziyorlardı. Hattâ amcası Abdülâziz'e, arasıra, şunu bunu fitnelediğini de sanıyorlardı. Bundan ötürü ve kendisini tahta çıkarmak için çok, ama pek çok tereddüt edildi. Sonra kısa bir zamanda iki Sultanı tahttan indirmiş olan komplocu devlet adamları, bir veliahdin meşru veraset hakkını çiğnemekten çekindiler. (Yoksa onu atlatıp Reşad'ı tahta çıkarmayı düşünmüşlerdi...) Abdülhamit, Kanun-u Esasî bahşedeceğini vadedince hemen önünde baş eğdiler; kendisine biat eylediler. (1876).

★

(2) Bu arzuyu bildiren ve Abdülazizin kendi eli ile ve kurşun kalemi ile Sultan Murada yazmış olduğu mektup Topkapı sarayı müzesindedir.

Osmanlı hanedanının otuz altıncı padişahı olan ve otuz üç yıl saltanat sürmek talihi ile tahta çıkan Sultan Abdülhamit II vaadini tuttu.

Çok buhranlı bir devirde, çok nazik bir diplomatik hâdise cereyan ederken pek dramatik bir tarzda Kanun-u Esasi'yi ilân etti.

Görülüyor ki İkinci Abdülhamit Han'ın Kanun-u Esasi'yi ilân ettirişi ve ilk meşrutiyet padişahı oluşu tamamiyle bir tesadüf eseri idi:

Kaderin bir cilvesi...

Kötü bir talih, Beşinci Murad'a genç yaşta hiç beklenmedik bir darbe indirmemiş olsaydı Kanun-u Esasi'yi ilân etmek şerefi elbette Abdülhamid'e nasip olmıyacaktı. Beşinci Murat bir meşrutiyet padişahı olmak için az çok hazırlanmış bir prensti. Buna şüphe yok... Fakat şehzadeliğinde kendisini tanımış olanlarla yakınları tarafından zaman zaman çok övülmüş olmasına rağmen, dünya ölçüsünde bir siyasi kavrayışa sahip olup olmadığı tamamiyle meçhuldür. Delirmeyip tahtta kalsaydı, 1904 yılında 64 yaşında vefat ettiğine göre yirmi sekiz yıl daha saltanat sürmüş olacaktı. Acaba dümeni idare edecek olanları o seçmiş olsaydı, 1876 ile 1904 arasında ardarda kopan nice nice siyasi boralar ve kasırgalar devlet gemisini hiç sarsmıyacak mıydı? Devlet ayakta durabilecek miydi?

Yoksa durumu çok mu daha kötü olacaktı? Yahut «Sultan Murat V» saltanat sürdüğü için bu boralar, kasırgalar kopmıyacak mıydı?

Şimdi, Osmanlı devrine ait heyecanların giderildiği ve düşüncelerin durulduğu bu günlerimizde başımızı geriye çevirip o yılları dolduran hâdiselere bakınca, bu sorulara kolaylıkla cevap vermenin ve basmakalıp kestirip attırmanın pek doğru olamıyacağını söylemek isteriz. Zira Abdülâziz'in

tahta çıkışı ile başlayan ve 1908 de Kanun-u Esasi'nin tekrar ilân edilmesi ve az sonra da Abdülhamid'in tahttan indirilişi ile biten devre esnasında çıkmış olan hâdiselerin bir tanesini dahi önlemenin imkânsızlığı apaçık meydandadır. Çünkü bu devre esnasında Osmanlı İmparatorluğunun iç politikasında da dış politikasında da inisiyatif daima ve tamamiyle yabancıların elinde bulunmuştur. En yakın dostlarını ve mahremlerini Beyoğlunun memleket sevgisinden mahrum lövantenleriyle Müslüman ve Türk olmayan unsurlar arasından seçen ve biraz çokça ütopist olan bir «Sultan Murat V» o hengâmeler esnasında sinsi fakat iradeli, vesveseli fakat zeki bir Abdülhamit II kadar muvaffak olabilir miydi?

«Muvaffak olabilir miydi?» diyorum. Zira saltanatı esnasındaki korkunç şartlar göz önüne alınınca Abdülhamid'in 33 saltanat ve hattâ istibdat yılını pek te başarısız geçirmemiş olduğu bugün besbellidir.

★

Hiç hazırlanmış olmadığı halde idaresi altına giren milletlere bir anayasa bahşeden, bir meşrutiyet hükümdarı olan İkinci Abdülhamid'in az sonra bu anayasayı yürürlükten nasıl kaldırıp bir mutlak hükümdar oluverdiğini bildirmezden önce tahta çıktığı gün İmparatorluğun ne halde olduğuna şöyle bir göz atalım:

Manzara çok korkunçtur.

Çünkü.. Çünkü yirmi iki yıllık bir fasıladan sonra Osmanlı İmparatorluğu tekrar tarihi düşmanının ağırlığını hissetmektedir. Daha doğrusu Moskofun gerdiği yeni ağların içine düşmüş bulunmaktadır.

Birinci Abdülhamit devrinin acı bir yadigârı olan Kü-

HAZİNE KATIRLARI : Bu karikatürde sanatçı, Abdülhamid devrinin üç zengin siyasî şahsiyetine saldırmaktadır. En baştaki, kulakları dik, çıngıraklı kafa «Selim Melhame» paşadır. Kulakları düşük olan ikinci kafa, Selim'in kardeşi «Necip Melhame» paşanındır. Bunlar yabancılara bol bol imtiyazlar temin ederek milyonlar vurmuşlardır. Üçüncü kafa ile de karikatürcü uzun yıllar ordu başında bulunmuş olan Serasker Rıza Paşaya takılmaktadır. Serasker Rıza Paşa hakkındaki suiistimal iddiaları ispat edilememişti.

çük Kaynarca Muahedesinin bir maddesine dayanarak Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki Ortodoks Hıristiyanların hâmisi rolünü benimseyen Rusya, 1853 de «Mübarek makamlar» ı bahane ederek zoraki bir buhran yaratmış ve tecavüze kalkışmıştı. Türk ordusu tek başına parlak başarılarla Moskofa haddini bildirirken İngiltere ile Fransa ve biraz sonra Sardunya harbe girmişler ve meşhur Kırım Muharebesinde Moskoflar berbat bir âkıbete uğramışlardı. Deli Petro'nun ve İkinci Katerina'nın politika geleneklerini pek sert bir tarzda devam ettiren Çar Birinci Nikola gibi bir

Osmanlı düşmanı kederinden çatlamış, geberip gitmişti. İkinci Mahmud'un temellerini attığı modern Türk ordusunun kahramanlığı ile Büyük Mustafa Reşid'in yüksek dirayeti sayesinde İmparatorluk rahat bir soluk almıştı. 1856 Paris Muahedesi ise Osmanlı Devletini hem büyük devletler arasına sokmuş, hem de devletlerarası bir garantiye kavuşturmuştu.

İmparatorluk, Tanzimatın açtığı ışıklı yolda artık «ilerliyecek» ti.

Fakat bu güzel ümit kısa bir zamanda soluvermişti. Paris Muahedesinin imzasından bir yıl sonra Koca Reşit Paşa ölüvermişti. Kurduğu diplomasi ekolü, Keçecizadelere, Âli Paşalara rağmen umulan dirayeti gösterememişti. İrfan sahasında bazı adımlar atılmış, memleketi imar etmeğe biraz çalışılmıştı. Fakat istikraz oluklarından memlekete giren paraları Abdülmecid Han har vurup harman savurmuştu. İktisadî durum bozuktu. Çok geçmeden iç emniyet de bozuldu. Suriye'de Dürzilerle Mârûniler çarpışmağa başladılar. Eflâk'ta, Buğdan ve Karadağ'da ayaklanmalar oldu. İmparatorluğun 1856 da parlayan siyasî yıldızı ancak beş yıl parlayabildi. 1861 de Abdülmecit öldüğü gün İmparatorluk çok kötü hâdiselere gebe idi.

HER YERİNDEN ÇATIRDAYAN İMPARATORLUK

Abdülmecid'in yerine geçen kardeşi Abdülâziz 1861 yılı Avrupasının binbir entrikasını kavrayacak ve o günkü siyasî şartlara göre devlet idare edebilecek meziyetlerden mahrumdu. Abdülmecit ilk günlerinde olsun söz dinlemiş, değerli insanların memleket hizmetinde faydalı olabilmelerine imkân vermişti. O, zarif ve az çok uysal bir insandı. Fakat

Abdülâziz bambaşka bir yaratılışta idi. Dik kafalı, hoyrat, mağrur ve azametli idi. Osmanlı sarayında şehzadelere öğretilen basit bilgiler dışında kapkara bir cahildi. İyi ata biniyor, güreşiyor, cirit oynuyordu. Horoz ve koç döğüştürmeğe de pek meraklı idi. Fena bir hattat olmadığı söyleniyor, ney çaldığı ve resim yaptığı biliniyordu. Pehlivan yapılı vücudu ile iri bir kır at üstünde cuma selâmlığına çıktığını gören geri zümrenin pek hoşuna gidiyordu. Fakat memleket hiç de ney çalmak, güreş yapmak, horoş döğüştürmekle idare edilebilecek bir durumda değildi. Abdülmecid'in israfları yüzünden hazine tamtakırdı. Cezayir'in yanıbaşından Basra körfezine, Hadramut kıyılarından Karadenize, Kafkas'tan Adriyatik sahillerine gerilip uzanan, Afrika'nın Büyük Sahrasını, Sudan'ı dahi içine alan engin imparatorluğun her tarafında bir başka zelzele başlamak üzere idi. Bu ülkeleri korumak ve otuz milyon insanı emniyet içinde yaşatmak lâzımdı. Kim başaracaktı bu işi?

Abdülâziz mi?

Maalesef İmparatorluk idare kadrosu bakımından da pek yoksuldu. Diplomat yoktu, büyük asker yoktu, büyük denizci yoktu. Büyük olarak hiç bir şey yoktu. Yalnız İmparatorluğun ülkeleri büyük, zengin ve pek çoktu. Büyük olan bir de Abdülâziz'in gurur ve azameti idi. Bu kötü durumda işleri yürütmek zahmeti parmakla sayılacak kadar olan az vatansever devlet adamına yüklendi:

Âli Paşa, Keçecizade ve Mithat Paşa.

İmparatorluğu teşkil eden ülkelerin ve bu ülkeler üzerinde yaşayan insanların toplu bir halde yaşamaları için görünürde hiçbir sebep yoktu. Eflâk, Buğdan, Sırbistan, Bulgarların toplu bir halde yaşadıkları bölge Makedonya, Hersek, Bosna, Karadağ, Girit, bütün adalar, Mısır, Tunus, Asir, Hicaz, Yemen, Irak, Lübnan, Suriye, hattâ Doğu ve Orta

Anadolu İstanbul'a pamuk ipliğiyle bağlı gibi gözüküyorlardı. Bunu analmak için fazla incelemeğe asla lüzum yoktu. Şöyle bir bakmak yeter de artardı bile.

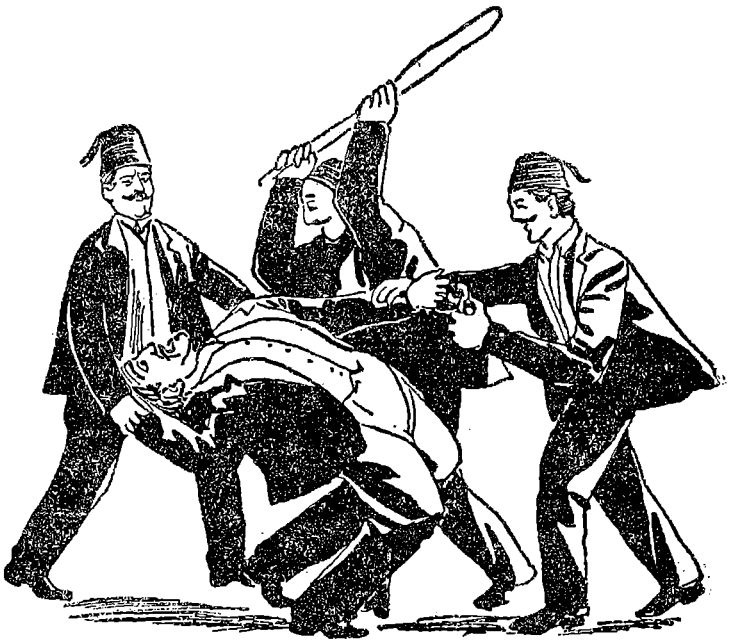
Abdülâziz'in ilk saltanat yılları Abdülmecid devrinden kalan kargaşalıklara deva aramakla geçti. Fakat bu deva bulunamadığı gibi Hersek ve Bosna'da da yeni kargaşalıklar belirdi. Kırım Muharebesi üzerinden geçen yedi sekiz yıl Rusya'nın kendini toplamasına kâfi gelmişti ve Moskof'un biti kanlanınca ilk işi tabiî Osmanlı topraklarında tahrikâta kalkışmak olmuştu. Bir müddet sonra Girit adasında da iysan başgösterdi. Bütün bu ayaklanmalara karşı korunmak için silâhlı kuvvetleri çoğaltmak âlzım geldi. Bu da para ile olurdu. Parayı bulmak için tekrar Avrupa piyasalarına başvuruldu. İstanbul'un lövanten sarrafları simsarlık ederek çok yüksek faizlerle istikrazlara başladılar. Abdülâziz kendisi de İmparatorluğun parçalanmasına yardım ediyordu. Meselâ Tunus'ta Fransız'ların bazı teşebbüslerine göz yumuldu. Meselâ saraya temin edilen bazı menfaatler karşılığı olarak Mısır'da veraset usulü değiştirildi ve Mısır Valilerine Hidiv unvanı verilerek İsmail Paşa bir çeşit istiklâle kavuşturuldu. Derken Eflâk'la Buğdan birleşerek bir Hohenzolern prensini başlarına geçirdiler. Bu tam bir ihtilâldi. Abdülâziz oldu bittiyi kabule mecbur oldu. Bu sırada Sultan bir Avrupa seyahatine çıktı. Paris'e, Londra'ya gitti ve dönerken Berlin'le Viyana'ya uğradı.

Avrupa'da yaptığı temasların Abdülâziz'i uykusundan uyandırdığı söylenemez. Derken Keçecizade de ölüverdi (1867). Artık memlekette dünya diplomasisinin çarklarını bilen tek devlet adamı kalmıştı:

Âli Paşa...

Zavallı Âli Paşa her tarafı delinen devlet teknesini batmaktan kurtarmak için büyük bir gayret sarfetti. Artık çe-

şitli dış tahrikler yalnız uzak eyaletleri değil, İstanbul'u ve İstanbul'a en yakın merkezleri de oynatmağa başlamış bulunuyordu. İstanbul'da birçok gizli teşkilâtlar kurulmuştu. Bunların başında Masonluk geliyordu ve Masonluk, Osmanlı topraklarında asla birleştirici bir insanî rol oynamıyordu. Zira Osmanlı ülkesinde yalnız bir millet değil, birçok milletler yaşamakta idi ve bunların her biri kendi Mason teşkilâtını kurmuş bulunuyordu. Yahudilerin, Rumların, Ermeni-

LİNÇ! : Abdülhamit devrinde herkesin nefretini kazanan Fehim Paşa, çok namus düşmanı bir adamdı. Yemediği halt kalmamıştı. O derecede ki, süt kardeşinin oğlu olduğu halde Abdülhamit, bu adamı Bursa'ya nefyetmişti. Halk onu firar ederken yakaladı, husyelerini bura bura öldürdü ve cesedini parçaladı. Resim, bu hâdiseyi tasvir ediyor. Elli yıl önce ressam, o sahneyi böyle tasavvur ve tasvir etmiş.

vazife almış Abdülmecit devri diplomatlarıydı. Bunların ilki ve en yüksek derecelisi Koca Mustafa Reşit Paşadır. Yalnız bu biraderler doğrudan doğruya her hangi bir Londra locasına girmiş bulunuyorlardı. Kırım Harbi esnasında on sekiz yıldanberi Türkiye'de bulunmakta olan İngiltere Büyükelçisi Stradford Radclif ile Koca Mustafa Reşit arasındaki büyük ve çok samimi dostluk, ikisinin de Skoç tarikati «33» leri arasında bulunmalarına atfedilir. Keçecizade Fuat Paşanın da mason olduğu söylenir. Fakat Âlî Paşa masonluğa hem itibar etmemiş, hem de bu gizli teşkilâttan daima çekinmiş ve masonluğa karşı çok dikkatli ve tedbirli olmuştur.

İstanbul'daki Rum localarının Rusya ile ilgisi ve hattâ Bizans locasının Çarlık gizli emniyet teşkilâtı tarafından kontrol edilmekte olması Âli Paşayı daima çok düşündürmüş ve Veliaht Murat Efendinin Rum masonlarla münasebeti onu her zaman kuşkulandırmıştır.

Âli Paşa ileri fikirli bir adam olmakla beraber Osmanlı hanedanına pek bağlı ve mutlak hükümdarlık taraftarıydı. Şehzadeler arasında Abdülhamit Efendiyi tercih ederdi. Genç Osmanlılar tarafından hiç sevilmezdi. Ali Suavi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Eşref Paşa onu daima çekiştirirlerdi. Bilhassa Ziya Paşa Avrupa'ya kaçtığı devirde Âlî Paşanın başlıca hasmı halindeydi ve ancak tecrübeli Sadrazam fânî dünyadan göçünce (1871) vatana avdet edebilmişti (1872).

★

Âlî Paşanın ölümü Abdülâziz devri için de, bizzat Abdülâziz için de büyük bir felâket oldu. Zira hem İmparatorluk, son tecrübeli devlet adamından mahrum olmuştu, hem de hükümdar, tamamiyle Mahmut Nedim Paşanın tesiri altına girmişti. Mahmut Nedim Paşa, bir taraftan sarayın israflarını teşvik ediyor, bir taraftan da saplandığı yanlış po-

lerin, Arapların ayrı ayrı locaları vardı ve bu locaların her biri kendi kadrolarındaki münevverleri iftirakcılığa hazırlıyordu. İşte Osmanlı İmparatorluğunun devamını isteyen ileri fikirli Türk ve Müslüman münevverlerin ilk gizli teşkilâtı olan «Genç Osmanlılar Cemiyeti» de bu sırada kurulmuştur.

«Genç Osmanlılar Cemiyeti» de bir Mason kurulu muydu Bunu iddia etmek mümkün değildir. Fakat bu cemiyete dahil olanlar arasında Mason olanların da bulunduğunu sezdirecek deliller bir haylidir.

Masonluğun Türkiye'ye ne zaman girdiğini tahmin etmek te zordur. Yalnız ilk Mason locasını Yahudilerin kurduğu bilinir. Üçüncü Selim Hanın son saltanat yıllarında İstanbul'da Yahudi cemaatleri ileri gelenlerinden pek mahdut bir zümrenin dahil olduğu bu loca asla diğer milletlerden üye almamıştır. İkinci Mahmut Han devrinde de Kırım'daki Eterya İhtilâl Komitesini kurmuş ve zeytinyağı ticaretiyle büyük servteler kazanmış olan Rum zenginleri yine İstanbulda ilk Rum locasını açmışlardır. Bizans adı verilen bu locanın ilk üyeleri arasında asılan Fener Patriği Grigoryos'un da bulunduğu söylenir. Araplar arasında ilk mason olarak 1834 te Mekke Emirliğinde bulunan Şerif «Hazretleri» gösterliliyor. Yalnız bu zat bir Arap locasına değil Dumas'nın ve Hugo'nun bağlı bulundukları bir Paris locasına kayıtlı imiş ve dolayısiyle de Fransa «Maşrık-ı âzâm» lığı kadrosunda bulunuyormuş. Bahsettiğimiz Yahudi ve Rum locaları ise Skoç tarikatine bağlıydılar (1). Türkiye'de Ermenilerin 1890 da ve Bulgarların da gene aynı tarihte masonlukla ilgilendikleri biliniyor. Türkler arasında ilk mason olanlar İngiltere'de

(1) Rito Ecossais.

litika ile memleketi Moskova'nın kucağına atıyordu. Artık Avrupa, Kırım Harbi ve Paris Konferansı devrini çoktan geride bırakmıştı. Üçüncü Napolyon'un Sadova'da ordusu ile birlikte esir edilmesi (1871) bütün siyasî hesapları altüst etmiş, Avrupa muvazenesini bozmuştu. İkinci İmparatorluğun yok olması, Moltke'nin askerî dehasından çok Bismark'ın siyasî dehasının eseriydi. Rusya'nın tarafsız kalması, Fransızlarla savaşan Almanları arkadan vurmamış olması, Krup'un yeni toplarından daha ziyade işe yaramıştı. Moskova şimdi Almanya'dan bunun karşılığını bekliyordu. Fransa'yı yere serdikten sonra Batı Avrupanın tek kudretli devleti halini alan Almanya Yakın Doğu'da ve Orta Asya'da artık Rus politikasını terviç etmekte gecikmedi. Bosna ve Hersek'e gözünü dikmiş olan Avusturya'nın Rusya ile bozuşmak istiyeceği umulamazdı.

Osmanlı İmparatorluğunun Kırım Harbi müttefiki İngiltere'ye gelince; yeni şartlara göre yeni bir politika tuttırmuş olduğu besbelliydi. İşte bu sıradadır ki o ana kadar dürüst bir devlet memuru, muvaffak bir vali olarak ikinci derecede tanınmış bir şahsiyet olan Mithat Paşa birdenbire ön plâna çıkıverdi. Bağdat'ta vali iken Sadrâzam Mahmut Nedim Paşa ile arası açılmış ve istifa etmişti. İstanbul'a dönünce Abdülâziz'in huzuruna çıktı. Mahmut Nedim Paşanın bütün yolsuzluklarını birbir söyleyip isbat etti. Padişah inanmıştı. Sadrâzamı attı ve yerine Mithat Paşayı tayin etti. Fakat Mithat Paşa Abdülâziz'in Sadrâzamlığında yetmiş beş gün güç tutunabildi. Bu padişah altın yiyerek yaşayan bir israf devi idi. Hemen Mithat Paşayı azletmiş ve tekrar Mahmut Nedim Paşaya mührünü vermişti. Fakat bu kısa müddet Mithat Paşayı halkın sevmesine ve inkılâpçı münevverlerin ona bağlanmasına kâfi gelmişti. Medreselerdeki talebeler ayaklandılar. Halk da onlara karıştı. Genç Osmanlıların bu harekette büyük rolü olmuştu.

Bu nümayiş Abdülâziz'i çok düşündürdü. Gerçi azametinden zerre kaybetmiş değildi. Önayak olanlardan yakalananlara şiddetli cezalar verildi. Bununla beraber sevgili Mahmut Nedim Paşasını da Sadrâzamlıkta daha fazla tutamadı. Tecrübeli ve uysal bir devlet adamı diye tanınan Mütercim Rüştü Paşa'ya mührünü gönderdi. Fakat bu yeni idareye ne zamana kadar tahammül edebileceği meçhuldü. Çok sürmeden kendisine yeni yeni vezirler arayacağı muhakkaktı. Çünkü Mütercim Rüştü Paşa ile arkadaşlarının Padişaha aradığı tek şeyi, yani torba torba altınları temin edemiyecekleri besbelliydi. İşte bunun üzerinedir ki iktidarda bulunmaktan istifade ederek Abdülâziz'in saltanatına son vermeğe karar verdiler ve bildiğimiz gibi devlet kuşu dönüp dolaşıp Abdülhamid'in başına kondu.

Sultan İkinci Abdülhamit Han'ın ilk işi Mithat Paşayı Sadrâzamlığa tayin etmek oldu. Abdülhamid'in ilk Sadrâzamı Mithat Paşadır. Mithat Paşa'nın bu ikinci Sadrâzamlığı ve İkinci Abdülhamid'in saltanatı son derece güç şartlar içinde başladı. Sırbistan'da ve Karadağ'da kanlı savaşlar oluyordu. Bosna ve Hersek'te Ruslarla Avusturyalıların ayrı ayrı yollardan yaptıkları tahrikler devamlı bir ihtilâl havası estiriyordu. Bir başka kanlı ihtilâlin sahnesi de Tuna vilâyeti idi.

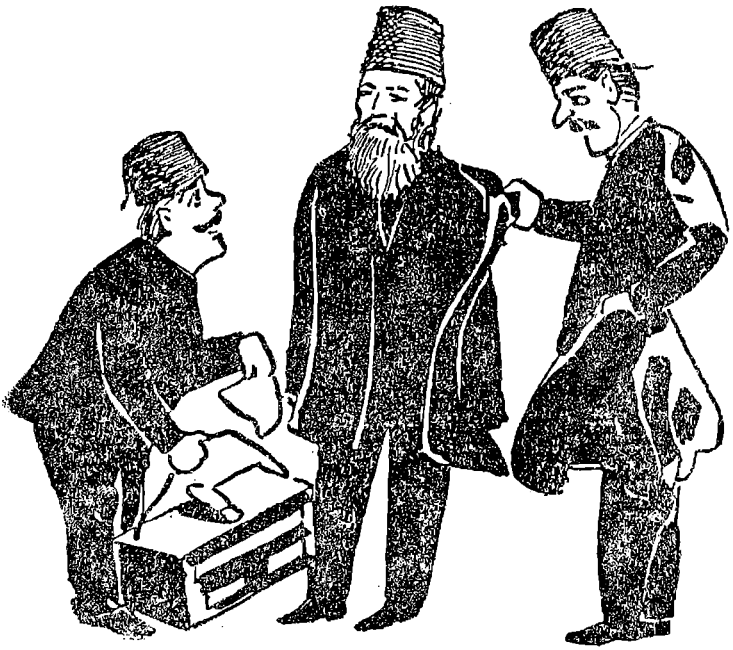
Hazine bomboştu. Otuz üçüncü Osmanlı Sultanı İkinci Abdülhamit Han pek iğneli bir tahta oturtulmuştu:

Osmanlı İmparatorluğunun tam iki yüz elli milyon altın lira borcu vardı.

Bu, iflâs demekti. Zaruri masrafları görmek için ne yapmalıydı Abdülmecid'in ve Abdülâziz'in tuttukları yoldan gidip yeni yeni istikrazlara mı başvurmalı idi?

Kanun-u Esasi'yi yürürlüğe sokuşunun ellinci yılında, tahttan indirilişinin kırk dokuzuncu yılında ve ölümünün otuz dokuzuncu yılında Abdülhamit Han II. nin tarihi hakkını tanımalıyız:

Yabancılara el açmaktan her zaman çok çekinmiş, istikraz yapmaktan âdeta korkmuş, ürkmüştür.

YENİ ZANAAT! : Bu karikatür, altındaki şu ibare ile neşredilmişti: «— Ayak yalamaya alıştığın için sana yeni bir zanaat bulduk. Lostracılık yap... Kunduralarını temizlerken vatandaşların ayaklarını yalarsın!» Bu hitap ortadaki sakallı adama yapılıyor... Bu zat Abdülhamid'in 14 yıl saray başkâtipliği hizmetinde bulunmuş olan «Tahsin Paşa» adındaki değerli devlet memurudur. Hürriyetin ilânı yıllarında «milyonlarca altın çalmıştı!» diye hakarelere uğartılan bu «Tahsin Paşa» hazretleri ömürlerini fakirlik içinde bitirmişti. Uzun yıllar ekmek parası kazanmak için Tekel tütün depolarında kâtiplik etmeğe mecbur olmuştu.

İktisadî, siyasî, içtimaî çeşit çeşit buhranlar içinde bulunan İmparatorluk bir taraftan da ezeli düşmanının sinsî hücumları karşısında idi. Hıristiyan eyaletlerde isyanları tahrik ettikten sonra Rusya, saltanatın başına dikilmiş:

— Bu cinayetlerinden (!) hesap ver!.

Diye haykırıyor ve büyük devletlere hitap ederek:

— Hıristiyanlara yapılan bu zulüm daha ne kadar sürecek? Osmanlı devletinin Tanzimat ile ilân ettiği, Paris Muahedesi ile va'dettiği ıslahat bu mudur? diyordu.

Şark Meselesi, 1853 Türk - Rus Harbinden bir çeyrek asır sonra tekrar hortlamıştı. Rus tazyiklerine dayanamayan devletler İstanbul'da büyük elçileri seviyesinde bir konferans kurmuşlardı. Konferans, Rus tesirlerinin baskısı altında devam ederken, Abdülhamit, tahta çıkarken yaptığı va'di tuttu; Kanun-u Esasî'yi ilân etti ve hemen seçim yaptırarak ilk Osmanlı Mebusan Meclisini toplantıya davet etti. Bu meclis 30 Mart 1877 de açıldı ve çalışmağa başladı. Fakat Rusya'nın harpçi tahrikâtı da bir kat daha arttı. Çünkü o devrin en şiddetli istibdadına sahne olan Rusya, burnu dibinde yeni bir meşrutî devletin belirmesinden büsbütün kuduruvermişti.

Abdülhamit ile Mithat Paşa ve Meşrutiyet taraftarları arasında ilk bozuşma işte asıl bundan çıktı. 35 yaşında olan Abdülhamit Han o tarihte kendinden 20 yaş büyük olan Mithat Paşanın tesiri altındaki Mecliste harp taraftarlığı belirmesinden ürktü. Türk ordusunun kahramanlığından şüphesi yoktu. Fakat tamtakır bir hazine ile harp yapılamıyacağına da şüphesi yoktu (1). Bununla beraber meşrutî bir hükümdar gibi hareket etti. Meclis, harbi isteyince itiraz etmedi.

(1) Yaveri Sait Paşanın basılmamış olan hatıraları Abdülhamid'in 93 Harbini önlemeğe ne kadar çalışmış olduğunu izah etmektedir.

Ama ordunun dünyaya hayret veren birçok başarılarına rağmen sonunda Ruslar Ayastafanos'a dayanınca ilk işi Meclisi dağıtmak ve Kanun-u Esasi'yi «muvakkaten» yani bir müddet için, yürürlükten kaldırmak oldu.

Bu «muvakkaten» devri tam otuz yıl sürmüştür. Bu müddet içinde Abdülhamit Mithat Paşadan hıncını almış ve onu Abdülâziz'i öldürtmekle suçlandırarak idama mahkûm ettirmiştir. Bir müddet sonra Abdülâziz'in devrildiği gece Dolmabahçe Sarayını kuşatan kuvvetlere kumanda etmiş olan Süleyman Paşa da, harpte başarısızlık gösterdiğinden ötürü, aynı âkıbete uğramıştır. Mithat Paşanın cezası hapse tahvil edilerek Taif'e sürülmüş, fakat bir müddet sonra orada boğularak öldürülmüştür.

Artık Abdülhamit bir meşrutî hükümdar değildir. Hiç kimseye inanmayan bir adam olmuştur.. Bundan sonra tam otuz yıl koskoca Osmanlı devletini tek başına idare edecektir. Diplomat da kendisi, komutan da kendisi, idareci de o, maliyeci de o, polis de kendisi, zaptiye çavuşu da o!

İkinci Abdülhamid'in, tahta çıkar çıkmaz memleketin bir harbe sürüklenişini bir türlü affedemediği anlaşılıyor. 93 harbinin siyasî görüşmelerle savuşturulabileceğini, her ne suretle olursa olsun bir idarei maslahat yolu bulunabileceğini sananlar hiç de az değildir. Her halde bir anlaşma, çok kötü şartlarla dahi yapılmış olsaydı, bu şartlar Ayastafanos'un ve hattâ onu lehimize bir hayli değiştirmiş olan Berlin Muahedesinin zararları kadar ağır olmazdı.

Rus ordusuna gönüllü olarak girip muharebe esnasında 26 ncı Don Kazak alayında bulunan Dick de Lonlay yazdığı eserde, harpten sonra Rus Başkomutanı Grandük'ün Abdülhamid'i ziyaretini hikâye ederken genç padişahtan şöyle bahseder:

«Sultan yorgun ve bitkindi. Fakat sararmış yüzünde büyük bir vekar vardı. Etrafı morarmış büyük kara gözlü ve zayıf bir adamdı. Çehresinden zekâ ve kibarlık fışkırıyordu. Orta boyludur, kısa bir sakalı var. Mavi ceketinin kolları ve yakası sırma ile işlenmişti. Asla şatafatlı bir kıyafeti yoktu. İki prensin karşılaşması üzerimizde hüzünlü bir tesir yaptı. Samimi ve hassas bir yaratılışı olan Abdülhamit çok üzgündü. Gözleri yaşlanmış gibiydi. Ayastafanos Muahedesinin memleketine ve kendisine vurduğu darbe ona pek dokunmuştu.» (1).

★

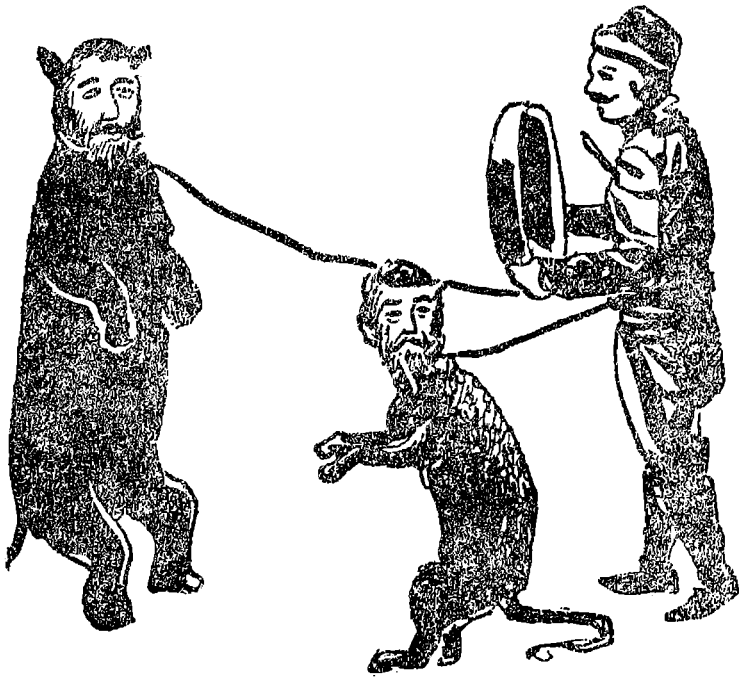
Açıp kapadığı Meclisin Abdülhamid'e bir büyük ders verdiği muhakkaktır. Denilebilir ki çiftliğinden ve sarayından başka hiçbir şeyi tanımadan tahta çıkmış olan bu genç hükümdar, bir tesadüfle kaza ve kaderine elkoyduğu milletin hakiki durumunu öğrenmiştir. Bu anlayışın Abdülhamit üzerinde çok düşündürücü bir tesiri olduğu seziliyor. Çünkü idare başında yapayalnız kaldığı zaman ilk işi memleketi tanımağa çalışmak olmuştur. Memleketin içini ve dünyada olup bitenleri günü gününe öğrenmek için kurmuş olduğu meşhur istihbarat teşkilâtının bir sebebi şahsî emniyetini ve hâkimiyetini sağlamlaştırmak idiyse diğer bir sebebi de elbette ve mutlaka devlet işlerini selâmetle yürütmek endişesi olmuştur.

Modern idareciliğin ilk şartı sağlam bir gizli haber alma teşkilâtı kurmak değil midir Rus Çarlığının bir «Ohrana» sı, İngiliz İmparatorluğunun «İnteligens service» i, Fransa Cumhuriyetinin «Sureté» si varken Osmanlı devleti bir haber alma teşkilâtı olmadan nasıl idare edilebilirdi Yaşa-

(1) A travers la Bulgarie, Paris (1888).

dığımız bu engin hürriyet günlerinde hangi devlet böyle bir teşkilâttan mahrum bulunmaktadır

Derhal belirtmeliyiz ki «Yıldız hafiyeliği» adı verilen casusluk ve casusluğa, sabotaja karşı korunma teşkilâtı devam ettiği müddetçe rakip teşkilâtlarla hemen daima üstün dö-

SELAM : Burada biri ayı, diğeri tilki gibi oynatılan iki devlet adamından soldaki Serasker Paşa, ortadaki de 18 yıl Paris Büyük Elçiliğinde bulunmuş olan rahmetli Salih Münir Paşa hakkındaki iddialar da isbat edlememiştir. Fransa Hariciye Nezaretindeki «Quai d'Orsay» diplomasi tarihi encümeni başkanı olacak derecede milletlerarası önem sahibi olan bu büyük diplomat on parasız ölmüştür. Paris Büyük Elçisi iken bir at yarışı esnasında Cumhurbaşkanı «Loubet» ye yapılan bir hücumu önlemiş ve fesatçıyı bastonu ile yere sermişti.

güşmüştür. İstanbul'un ve büyük Osmanlı şehirlerinin her mahallesine, imparatorluğun her köşesine ve bütün dünyaya kol budak salmış olan Yıldız teşkilâtı Müslüman ahalinin yaşadığı sömürgelere sahip olan Batı devletlerini Abdülhamit ile dost geçinmeğe pek zorlamıştır. 1908 inkılâbında bu teşkilâtın dağıtılmasından sonra bilhassa İnteligens servisinin çok rahat bir nefes aldığı muhakkaktır. Deniz albaylarından Sami Beyi uzun zaman Ceziretülarap'ta dolaştırarak yazdırmış olduğu «Yemen ve Sana Tarihi» adlı eser Abdülhamid'in Osmanlı ülkelerini, o ülkelerde yaşayan insanları âdeta teker teker tanımak ve anlamak için ne büyük bir gayret sarfetmiş olduğunu gösterir. Gariptir ki 1908 de Abdülhamid'in gizli servislerini hakaretle yok etmiş olan İttihat ve Terakki beş altı yıl sonra bizzat bir gizli servis yaratmağa mecbur olmuş ve «Teşkilâtı mahsusa» nın «Yıldız teşkilâtı» yanında ne çocukça bir özentisi olduğunu bugün bilmeyen yoktur. Diğer bir garip tecelli de Abdülhamid'i 93 Meclisini kapatmak ve keyfi idareye sapmakla suçlandırmış olanlar 1908 de toplanan ilk «İkinci Meşrutiyet» Meclisinden türkerek «İkinci Meşrutiyet» in İkinci Meclisini tamamiyle keyfî bir seçimle kurmuş olmalarıdır.

Neden?

Çünkü İkinci Meşrutiyetin Buşo efendileri vesairesi, vesairesi de imparatorluğa Avrupa vilâyetlerini kaybettirmişlerdir. Tıpkı 93 Meclisinin Abdülhamid'e Sırbistan'ı, Romanya'yı, Bulgaristan'ı, Karadağ'ı kaybettirmiş olması gibi.

Abdülhamit 1881 de sersem ve sefih bir Bey'in borçları yüzünden Fransızların Tunus'u işgal etmelerini önleyemedi. Çünkü Fransızlara karşı göndermeğe kalkıştığı kuvvetleri İngilizler geri çektirdiler. Buna karşılık da bir yıl sonra ken-

dileri Fransa'nın müzahereti le Mısır'ı işgal ettiler. Lâkin Abdülhamit, büyük imkânsızlıklar içinde kıvranmasına rağmen bu iki eyalet üzerinde hükümranlık hakkını Fransızlara da, İngilizlere de kabul ettirdi. Parası ve silâhı olmadığı halde Berlin muahedesinden tesellüm ettiği Osmanlı haritasını 1908 de Kanun-u Esasi ile birlikte İttihat ve Terakki ihtilâlcilerine olduğu gibi devrettiği de unutulamaz. Buna mukabil, asla ilgisi olmadığı bugün anlaşılmış bulunan 31 mart vakasını bahane ederek kendisini tahttan indirmiş olanlar on yıl içinde bütün imparatorluğu heba ettiler. Allah Atatürk'e gani gani rahmet eylesin.. Çıka gelmeseydi bugün bizimdir diyebileceğimiz tek karış toprağımız olmayacaktı.

Bu satırları bir müstebidi methetmek için değil, ince bir diplomatın ve hünerli bir idare adamının hakiki portresini çizmek için yazdık. Ellinci yılında her şahıs ve her hâdise, tarihin malı olur ve tarih hırsla, kinle değil, esere bakarak ve başarının hakkını vererek konuşur.

Abdülhamid tahta çıktığı zaman bir Avrupalı hükümdar gibi hareket ediyordu. Halka karışıyor, herkese büyük yakınlık gösteriyordu. Silâhlı kuvvetleri sık sık teftiş ediyor, tersaneleri geziyordu. Kışlalarda, zırhlılarda subaylarla birlikte yemek yiyor ve nutuklar veriyordu. Sanki bir Habsburg Arşidükü, bir Hohenzolern Prensi, bir Romanof Grandükü gibi saltanat sürmek için yetiştirilmişti. Halbuki o, hiç de hususi bir dikkat görmüş değildi. Kendi kendini yetiştirmişti. Neler yapacağını önceden tasarlamış olduğu besbelliydi. Maalesef bu hal çok devam etmedi. Çünkü hâdiseler hiç de onun meşrutiyetçi meyillerini beslemedi. Bilâkis, elini nereye attıysa boş çıktı.

Abdülâziz faciası bile tek başına genç ve tecrübesiz bir hakikat iken iktidardaki hükümetin en sert kararları fazla düşünmeden verebilen adamlardan mürekkep olması Abdül-

hamid'de bir nefsini koruma kompleksi yarattı. Bunu tabii görmemek mümkün değildir.

Acaba Abdülhamid, Mithat Paşayı sırf bunun için mi İstanbul'dan uzaklaştırmıştır?

Bu soruya bir çırpıda:

— Evet...

Denemez.

Mithat Paşa'dan çekindiği de muhakkaktır ama «genç» hükümdar ile «tecrübeli» devlet adamı arasında pek kısa bir zamanda engin bir anlayış farkı belirmiş olmasının da «başlı başına bir sebep» gibi göründüğü inkâr edilemez.

Mithat Paşa «nazariyeci» ve «hayalperest» ti. Abdülhamid ise hiç şüphe yok «realist» bir adamdı. «93 Meclis-i Mebusânı» nın kuruluş tarzı paşanın o günkü siyasî realitelerden ne derece gafil bulunduğunu, ne derece nazarî ve bir bakıma göre de «sathî» düşünmüş olduğunu izah eder. Ayni Meclisin feshi de Abdülhamid'in realist bir idareci olduğuna

93 Meclisindeki 117 mebustan kaçı Hıristiyandı bilir mişehadet etmektedir.

siniz?

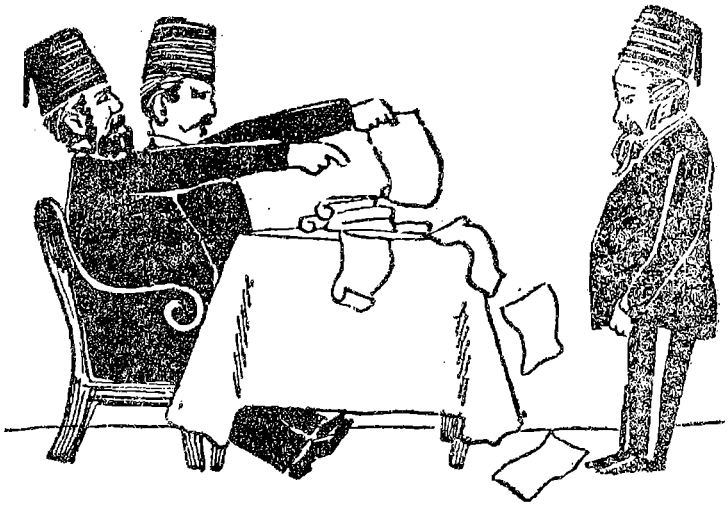
Tam 48 tanesi.. ve bunların hepsi bozguncu idi!

69 Müslüman mebus ise Osmanlı devletinin o günkü siyasî şartları içinde topyekûn itimat etmek ve bunların hepsinden devletin kaza ve kaderi üzerinde müspet tesirler yapacak mütalâalar beklemek imkânsız ve hattâ abesti. Zira bu 69 Müslüman mebustan sekizi Arnavut, on dördü Arap ve Dürzü, üçü Kürttü. Bu yirmi beş mebusu da şüpheliler hanesine kaydettiniz mi, geriye ne kalır?

44 kişi...

Bu kırk dört kişiyle birbirinden taşkın bozguncu olan yetmiş üç kişilik bir çoğunluk karşısında mücadele etmek mümkün müydü?

Mümkün olmadığını 93 Meclisi Mebusanının zabıtları bugün apaçık göstermektedir. Bozguncuların hepsi, İmparatorluğun düşmanları tarafından beslenen, birbirinden disiplinli, gizli teşkilâtlara mensup bulunuyorlardı. Vatan ve millet sevdası ile yanıp tutuşmakta olanlar ise hep «tek adam» olarak bu Meclise girmişlerdi ve her türlü kontrolden, el birliğiyle hareket etmek imkânından mahrum idiler ve asıl felâket şudur ki ne memleketi tanıyorlardı, ne de dünya politkiasının seyri hakkında bir fikirleri yardı.

BU İMZA KİMİN? : Resimde gene Mâbeyin Başkâtibi Tahsin Paşayı görüyorsunuz. Paşa, Abdülhamid'e verilmiş olan «curnal» ları inceliyen «Tahkikat Komisyonu» huzurundadır. Curnallara konan imzaların çoğu şifreli olduğu için komisyon, imza sahiplerini bulmağa çalışmış ve bu arada Tahsin paşayı çok yormuşlardı. İşin garibine bakınız ki sonradan bu curnallar arasında hürriyet kahramanlarından bazılarının da «hafiyelik raporları» bulunmuştur. İttihatçılar rezaleti önlemek için Çırağan Sarayında ve sadaret (şimdiki vilâyet) konağında yangınlar çıkarmışlardı. Çünkü curnal dosyaları bu iki binada hıfzediliyordu.

«Meşrutiyetçilik» oynayan bu Meclisin memleketi zoru zoruna bir harbe sürüklemiş olduğu ve Abdülhamid'in o 1877 harbini asla istememiş bulunduğu muhakkaktır. Harp kaybedildikten sonra toplanan oturumlarına ait zabıtlar gösteriyor ki «Harp kararının hatâ olduğunu, bizzat o kararı vermiş olanlar dahi kürsüde itiraf etmişlerdir.

Bu konuya ileride bir defa daha kısaca temas etmeyi vâdederek şimdi sözü başka bir mecraya dökelim:

Abdülhamid'in «nefis koruma kompleksini kuvvetlendiren başlıca üç sebep daha vardır:

1 — ALİ SUAVİ VAK'ASI:

Abdülhamid devrinin heyecan uyandırmış vak'alarından biri de budur. Bu Ali Suavi hâdisesi... Ali Suavi, Genç Osmanlılar içinde kültürü en yüksek olanıydı. Abdülâziz devrinde Ziya Paşalar, Namık Kemaller gibi Avrupa'ya kaçtığı zaman Batıyı saran milliyet duyguları onu düşündürmüş ve o zamana kadar kuru bir vatan anlayışı içinde bocalamakta olan Türk inkılâpçılarına millet ve milliyet anlamlarını aşılamağa çalışmıştı. Bu konu üzerindeki gayretleri onu Türkçülüğe de götürmüştür. Bizde Türkçülükten ilk defa anlayarak ve araştırarak bahsetmiş olan odur. Ali Suavi'nin sinirli, hoyrat ve geçimsiz bir yaradılışı vardı. Avrupa'da iken kader birliği etmiş olduğu bütün arkadaşları ondan yaka silkmişlerdi. Âli Paşanın ölümünden sonra memlekete dönünce bir ara Galatasaray Müdürlüğüne tâyin edilmişti. Bu mektebe faydalı olduğu muhakkaktır. Fakat Abdülhamid'in tahta çıkışından bir yıl sonra, 1877 de azlettiler.

Sebep?

Bir okul müdürüne yakışmıyacak lâubalî hareketler..

Suavi tınmadı. Üsküdarda tuttuğu bir eve çekildi. Fakat bir yıl sonra bir sabah, 1878 yılı Mayıs ayının yirminci

günü dört, beş kişinin başında Çırağan Sarayına hücum etti. Sultan Beşinci Murat bu sarayda oturuyordu. Suavi, muhafızları bastırarak kapıları kırıp Murad'ın yanına kadar gitti ve onu tekrar tahta çıkarmak niyetiyle kolundan tutup merdivenlerden indirirken Beşiktaş Muhafızı Yedisekiz Hasan Paşa ile burun buruna geldi. Hasan Paşa ucu demirli kalın bir sopa ile bu alevli ihtilâlciyi yere serdi ve kafasını ezerek öldürdü. Kendisiyle beraber gelmiş olanlardan yüzlercesi de aynı âkıbete uğradı.

2 — ERMENİ PATIRDISI:

Abdülhamid saltanatının heyecanlı hâdiselerinden biri de «Ermeni patırdısı» adı verilen Ermeni ayaklanmasıdır.

Karadağlılarların, Sırpların, Romanyalıların ve nihayet Bulgarların birer özel yurt sahibi olmaları, Ermenilerin de iştihasını kabartmaktaydı. Avrupada okuyan ve yabancılar tarafından tahrik edilen Ermeni komiteleri 1896 senesinde gayet toyca bir harekete kalkıştılar. İstanbul'da ihtilâlci bir nümayiş belirdi. Kumkapıdaki patrikhane kilisesinde yaptıkları bir toplantıdan sonra sergerdeler birkaç koldan yürüyerek birdenbire Babıâli önünde toplandılar, bir baskın yaptılar. Bu sırada bir başka kol da Galata'daki Osmanlı Bankasına hücum etmiş ve şehrin bir iki yerinde bombalar da patlatılmıştı. Maksat Abdülhamid'i korkutmak ve Anadolunun göbeğinde bir Ermeni yurdu koparmaktı. Fakat Abdülhamid, tahmin edildiği gibi ürkmedi, korkmadı. Bilâkis gayet sert ve âni bir kararla ihtilâlcilerin bire kadar yok edilmelerini emretti. Gümrük hamallarını süratle toplatıp ellerine kocaman sopalar verdirdi ve bunlar hiç beklemedikleri bir anda baskıncıların karşısına dikiliverdiler ve Allah yaratta demeden rastladıklarını tepelediler. Bu vak'ada öl-

dürülen Ermenilerin hakikî sayısı bilinmiyorsa da bir hayli yüklü bir yekûn teşkil ettiği muhakkaktır.

★

Ermeniler, bu darbe karşısında uzun zaman sindiler. Nasıl sinmez olurlardı? Bir ihtilâl için yetiştirilmiş en gözde unsurlar, hamalların sopaları ile yok edilmişti. Fakat gizli teşkilâtlar Abdülhamid'i iyice mimlemişlerdi. Günün birinde onu öldürerek intikam almağa karar verdiler.

3 — BOMBA HÂDİSESİ:

Bu intikam saati tam dokuz yıl sonra, 1905 yılı temmuzunun bir cuma günü öğle vakti çaldı. Hem öyle bir çalış ki ne İstanbul'da, ne Türkiye'de, ne de dünyanın herhangi bir tarafında duymayan kaldı!

Abdülhamid mutad debdebesiyle cuma selâmlığına gitmişti. Hafif bir rüzgâr has atlılarının mızraklarındaki küçük bayrakları oynatıyor, saray bandosu selâm havasını çalmak için Padişahın camiden çıkmasını bekliyordu. Tam karşıda bir sed üzerinde büyük ve orta elçilerle madamaları ve kordiplomatiğe mensup birçok genç ve güzel kadınlar duruyordu. Nihayet camide ancak yirmi dakika kalmış olan Abdülhamid, taşlık önünde belirdi. Mızıka selâm havasını vururken Abdülhamid'in çift atlı briki binek taşı önüne getirildi. Padişah, Saraydan camie gelirken bazan altı beyaz, bazan dört siyah at koşulu bir landoya binerdi. Fakat camiden Saraya dönerken bu çift atlı brike biner ve kendi kullanırdı. Arabaya doğru ilerlerken birden durdu ve Şeyhülislâm Cemaleddin Efendiye yaklaşarak konuşmağa başladı. O anda kulakları sağır eden korkunç bir tarraka duyuldu. İnsan kol ve kafalarının, parçalanmış hayvanların, araba teker-

leklerinin havada uçuştuğu görüldü. Etraftaki mahşer gibi kalabalık birbirine girdi. Abdülhamid'in geçeceği yol kenarına bırakılmış bir araba içinde saklı müthiş bir cehennem bombası, bir saatli bomba infilâk edivermişti. Abdülhamid, eğer tesadüfen Cemaleddin Efendiyle konuşarak iki dakika eğlenmemiş olsaydı, şu anda paramparça oluverecekti.

Hâdiseyi gözleriyle görmüş olanlar paniğe tutulan on binlerce insan arasında o gün bir tek adamın zerre kadar telâşa kapılmamış olduğunu ve yerinden hiç kıpırdamadığını, kaçan paşaları, kılıçlarını kaybeden yaverlerini cezalandırdığını, yaralananlara yardım edilmesi için emirler verdiğini ve sonra brikine binip araba içinde dimdik durarak hayvanları sürdüğünü ve hattâ önlerinden geçerken kendisini hayret ve hayranlıkla süzen elçileri gülümseyerek selâmladığını hikâye etmişlerdir. Bu adamın adı Abdülhamid ve lâkabı Kızıl Sultandı.

Son seksen yıl içinde Abdülhamid Han için de bütün siyasî hasımları için de bir mürekkep ummanı sarfedildi. Her dilde binlerle kitap yazıldı; on binlerle broşür basıldı. Bunların hiçbiri tarafsız bir etüt olarak kabul edilemez. Zira ya Abdülhamid Han, sultan iken gözüne girmek istiyenler tarafından yazılmış dalkavukça şeylerdir. Yahut tahttan indirildikten sonra yerine geçenleri kötülemek için tertip edilmişlerdir.

Abdülhamid'i alabildiğine methederler, göklere çıkarırlar...

Saltanatta iken de düştükten sonra da aleyhinde neşredilenler ise sırf siyasî hasımları tarafından yazdırılmış düşmanca eserlerdir:

Bu eser (!) lerde Abdülhamid'i yerin dibine batırmak için ne uydurmak mümkünse uydurulmuş, her bayağılık mübah görülmüştür. Bu hal, Abdülhamid'i devirmiş olanlar

için de aynen varittir. Genç Osmanlılar için de İttihatçılar ve İtilâfçılar için de (medih olsun zem olsun) ne yazılmışsa hep politika için yazılmıştır. Bu arada tahlilsiz Abdülhamidin bir hayli büyük olan hâtırasını kimler, kimler istismara kalkışmamıştır? Ağa Han gibi milletlerarası bir sefih, bütün hayat macerası (daha fazla verene daha az vereni satmakla hülâsa edilen) bir profesyonel Orta-Asya casusu bakınız neşredilen hâtıralarında Abdülhamid'den nasıl bahsediyor:

«İstanbul'da Kızıl Sultan saltanat sürüyordu. Bizzat kendisi tarafından kabul edildim. Beni sarayın merdivenlerinde karşıladı. Odasında ikram ettiği kahveyi içerken burnuma ağır bir koku çarptı. Bu sultan sakallarını kına ile boyatıyor ve gayet ağır kokular sürünüyordu. Kıyafeti de bir acaipti.. Yazın, bunaltıcı bir sıcak hüküm sürerken odasında zırhlı(!) paltosu ile oturuyordu..

Bu, baştan başa yalandır. Abdülhamid'in asla koku sürmediğini, sakalını boyamadığını, günde iki defa banyo alan bir adam olduğunu, gayet zarif giyindiğini, İstanbul'da kendisi ile sık sık temas etmiş olan Avrupa elçileri ısrarla yazmışlardır (1). Kaldı ki bu Ağa Han Abdülhamid tarafından kabul edilmemiştir de. Bir nişan koparmak için gittiği Yıldız Sarayında İkinci Kâtip İzzet Holo (Arap) paşa tarafından — lûtfen — teşehhüt miktarı kabul edilmiş ve kendisi sadece bir «Selâm-ı Şahane» ile taltif olunmuştur (2).

Bir misal daha vermiş olmak için bir Türk gazetecisinin bana naklettiği şu hâtırayı buraya iliştireyim:

— «Yugoslavya Naibi Prens Pol'un davetlisi olarak Karadağ'a gittiğimiz zaman bizi Çetine'deki eski krallık sarayı-

(1) Meselâ Fransa Büyük Elçisi Combon, İngiltere Büyük Elçisi Lavard ilh.

(2) Courrier de Constantinople.

na da götürdüler. Buna pek saray da denemez a... Büyücek bir konaktı işte... Müze haline koymuşlar. Bir Hırvat rehber bizi gezdirirken, salonlardan birinde, çerçevesi yaldızlı bir fotoğraf gösterdi. Bu, Kral İkinci Nikola'nın henüz Prens iken İstanbul'u ziyareti esnasında Yıldız rehber, Nikola'nın önünde ellerini kavuşturmuş redingotlu bir saray hademesini işaret ederek:

— İşte bu da Abdülhamid...

Denmez mi?

Hayretle suratına baktım... (3)

★

Sırası gelmişken Paris'te uzun müddet büyük elçi ve beş yıl müddetle kordiplomatik «doyen»i olarak bulunmuş olan rahmetli Salih Münir Paşanın bir sözünü de unutmuş olmıyayım:

«1933 de Taksim'de oturduğu ortahalli bir apartıman dairesinde kendisini ziyaret ettiğim zaman sormuştum:

— Paşa, salonunuz birbirinden kıymetli hâtıralarla dolu... Pırlantalı tabakanız bir servet.

— Evet... - demişti - Çar İkinci Nikola'nın hediyesidir. Ağızlık Fransa Cumhurbaşkanı Loubet'nin... Şu tabloyu Romanya Kralı Birinci Karol vermişti. Hokka takımı Karmen Silvanındır.

— Peki paşam, bu kadar zaman hizmet ettiğiniz Abdülhamit Handan bir hediye almadınız mı?

— Çoook., Fakat yalnız bir tanesini sakladım.

— Görebilir miyim?

— İşte.

---

(3) Ahmet Şükrü Esmer.

Ve masası üstünde, en görünür yerde duran bir çerçeveyi gösterdi. Alıp baktım:

Bu, 1877-78 Osmanlı - Rus muharebesi sonunda Ayastafanos'ta Hariciye Nazırı Saffet Paşanın o mel'un muahedeyi imzalayışını tesbit eden karakalem kroki idi.

Ben çerçeveyi masa üstüne koyarken Salih Münir Paşa dalgın dalgın şöyle demişti:

— «Çerçevesi halis abanozdandır. Padişah kendi eli ile yapmıştır. Biliyorsunuz ki çok sanatkâr bir marangozdu. Bu resim, Rus orduları Başkumandanı Grandük Nikola"nın yanından ayrılmayan bir Fransız ressamının eseridir. Rus ordusuna gönüllü olarak girmiş bu ressam... Karargâhta bulunuyormuş. O tarihî ânı tesbit etmiş.. Çok temiz ve vatansever bir zat olan Saffet Paşa, bu resmin ellerinde kalmasını istememiş, ressama bazı hediyeler vererek:

— Bir hâtıra olur, bende kalsın..

Demiş ve almış... Padişaha göstermiş.. İkisi de uzun uzun ağlamışlar. Hünkârın iradesi üzerine saray fotoğrafçısı resmin on iki tane kopyasını çekmişti. Birini Saffet Paşaya verdi. Biri de bana hediye edilmişti. Orijinalini, tahttan indirileceği güne kadar hep yazı masası üstünde bulundurmuştur. Memleketi zamansız harbe sokanlara karşı öfkesi ömrü boyunca geçmemiştir.

Ve paşa bir müddet sustuktan sonra ilâve etmişti:

— Eğer Osmanlı İmparatorluğu 1877 de değil de meselâ 1887 de Rusya ile harbetmiş olsaydı, zafer mutlaka bizde olurdu. Abdülhamid'in önliyemediği o harp Abdülâziz devrinden beri hazırlanan, fakat henüz iyice kurulamamış olan güzel bir ordunun boşu boşuna harcanmasına sebep olmuştu. Kaldı ki Rusya, o halimizde dahi bizimle harbetmekten korktuğu için pek ileriye gidemiyor, uzlaşma yolları aramağa başlamış bulunuyordu. Sen, Haliç konferansını bırak, Londra'da bir konferans kurulması teklifini reddet, cepte para yokken

memleketi harbe sokturmak için sokaklarda medreselilere nümayişler yaptırt.. Vallah böyle bir gaflet her kula müyesser olmaz. Mithat Paşayı beğenirdim ama o hâdisede hiç de iyi bir rolü olmamıştır. Sadrazam Ethem Paşa bir parça cesaret gösterseydi iş önlenirdi ama... O rahmetli de sokak gürültülerinden pek ürkerdi.

Rahmetli Atatürk'ün bir mütalâasını da katmadan bu bahse son vermek doğru olmaz.

1937 yılında idi. Yaz aylarından biri. Doğrudan doğruya kendi kontrolündeki bir gazetede «Makedonya» adlı bir eserim tufrika ediliyordu. Bir akşam üstü başyaver Celâl Bey beni telefonla aradı. Dolmabahçe sarayına davet edildim ve saraya gidince de, hemen hiç bekletilmeden, üst kata çıkarıldım. Bir kapı açıldı, kendimi büyük adamın karşısında buldum. Saygılarımı bildirince mutad bir iki nezaket cümlesi ile beni taltif etti. Sonra:

— Yazını okuyorum, dedi. Hürriyetin ilân edildiği zaman küçük bir çocuk olman lâzım. Fakat tebrik ederim, o günleri iyi canlandırıyorsun. Yalnız Abdülhamid'i hiç sevmediğin belli.

Biraz durdu. Elindeki bir renkli kalemi, önünde açık duran kalın ciltli bir fransızca kitaba dikine vurarak düşünür gibi oldu. Ben susuyordum. Bu hal bir iki dakika devam etti. Sonra birdenbire şu sözler çıktı ağzından:

— Sevme Abdülhamid'i. Gene de sevme! Fakat sakın hatırasına hakaret edeyim deme. Senin neslin biraz daha temkinli kararlar vermeye alışmalı. Bak çocuk! Şahsî kanaatimi kısaca söyliyeyim: «Tecrübe göstermiştir ki toprakları üstünde yaşayan insanların çoğunun ahvali meşkûk ve hudutları yalnız düşmanlarla çevrili bir büyük devlette Abdülhamid'in idare tarzı âzamî müsamahadır. Hele bu idare on dokuzuncu yüzyılın son yıllarında tatbik edilmiş olursa...

Bunun üzerine ayrılmama müsaade buyurmuşlardı. Saygılarımı tekrarlayarak huzurlarından uzaklaşmıştım.

Allah gani gani rahmet eylesin.

Abdülhamid diktatör!

İşbu bin dokuz yüz elli sekiz yılından başımızı gerilere çevirip birinci saltanat yılındaki Abdülhamid'e bakınca onun tamamiyle modern bir politikacı gibi hareket etmiş olduğu seziliyor.

Denecektir ki: «Abdülhamid bir politikacı değil bir hükümdardı.»

Evet... Ve hükümdarın politika yapmaması icap ederdi. Ederdi amma şayet o günlerde politika yapmayı bilen insanlar, politika yaptıkları memleketi tanıyan insanlar ve politika yaptıkları memleketin dünya şartlarını sezen insanlar bulunsaydı.

Hâdiseler apaçık gösteriyor ki Abdülhamid'in tahta çıktığı günlerde Türkiye'de sözü dinlenen devlet adamı yoktu. Türkiye'de muasır dünyayı tanıyan diplomatlar da devede kulak kabilindendi. Ordu başındaki komutanlar, üçü beşi müstesna, mesleklerinin ve vazifelerinin ehilleri değillerdi. İmparatorluğun birçok yerlerinde hükûmet daireleri kiralık evlerde idi. Tıp, başıboştu. Hastahane yoktu, kışla yoktu, şiir, edebiyat, resim, san'at pek derme çatma idi. Basın çocuk oyuncağı idi. Yüksek okul bir tarafa rüştiye ve idadi mektepleri parmakla sayılabiliyordu. Müslümanlar arasında Avrupa anlayışına göre münevver yoktu. Buna mukabil, bütün gayretleri ile imparatorluğu çökertmeğe çalışan unsurlar arasında Avrupa terbiyesi almış olanlar pek kabarık bir yekûn tutuyordu. Bir kaç berberle üç beş sıvacıyı hesaba katma-

yacak olursak bütün küçük zanaat erbabı hep yabancılardı. Böyle bir memlekette geniş bir Meşrutiyet rejimi tatbikına kalkışana, doğrusu ya, gülünürdü. Fakat hâdiseler, maalesef, düşmanları güldürmüş ve rejimin tatbik edildiği bu memleketi sadece ağlatmıştı.

Abdülhamid, iş başına geçince bütün imkânsızlıklar dışında bir başka korkunç gerçekle karşı karşıya kalmıştı:

Koskoca İmparatorluğun hiçbir yerinde iç emniyet mevcut değildi. İstanbul'un emirlerini İzmit'te bile dinleyen yoktu. İmparatorluğun haritada gösterilen engin topraklara hâkim olduğu da, bir hoş, fakat boş rivayetti. İmparatorluğun istismar edilebilen nesi varsa yabancılara yarıyordu. Anadolu'da toprağın çoğu Ermenilere, Rumlara tapulanmış, Yahudilere rehin edilmiş bulunuyordu. Ermenilerin bol oldukları bölgelerde merhasa efendiler, Kürdlerin ve Arapların yaşadıkları vilâyetlerde aşiret reisleri, ağalar ve şeyhler hüküm sürüyorlardı. Bunlar için Fener Patrikhanesi bir hükümdar sarayı ve memleketteki Ortodoks kiliseleri birer vali, mutasarrıf veya kaza kaymakamlığı konağı olmuştu.

Ve daha neler neler...

Abdülhamit bu durumu dehşetle gördükten sonra şu iki şıktan birini seçmeğe mecbur oldu:

Kanun-u Esasî'yi mi korumalı, devleti mi?

Ortada devlet denilebilecek bir varlık kalmamıştı ki rejim şeklinden bahsedilebilsin!

Bunun için daha berbat tecrübeler geçirilmesine meydan vermeksizin dizginleri eline aldı. Kanun-u Esasî'yi yok etmedi. Hayır... Sadece yürürlükten kaldırdı. Bundaki incelik meydandadır.

Ve lisanı hal ile şöyle dedi:

«Aslolan devlettir. Önce onu kuralım. Bunu da ancak ben yapabilirim.»

Asrımızda bu kararı veren az politikacı mı görüldü? Abdülhamid'in devrilmesinden sonra, hele iki dünya harbi arasındaki devirde bütün dünya üzerine bu çeşit kararlar hiç dinmiyen bir yağmur gibi yağmıştır. Ve hiç şüphe edilmesin, iki dünya harbi arasındaki kızıl, kara, boz, her renkten diktatörlerle mukayese edilince Abdülhamid'in istibdadı solda sıfır kalır. Meselâ sorarız:

Abdülhamid, Hitler'in Rusya'da yaptırdığı katliâmları yaptırmış mıdır? Abdülhamit milyonlarla Yahudi'yi, sırf Yahudi oldukları için fırınlarda yakmış, yahut Göring gibi sabun yaptırmış mıdır? Mussolini'nin Habeşistan'da yedi bin münevveri bir gecede hançerden geçirtmesi gibi bir faciaya Abdülhamid'in 33 saltanat yılında rastlanmış mıdır?

Bu sorular bir hayli genişletilebilir.

Abdülhamit en sert hasımlarına yumuşak muamele etmeyi bilmiş bir adamdır. En sert cezası İstanbul'dan uzaklaştırmaktı. Sürgüne gönderdiği zatların hemen hepsi, yıllarca sonra işsiz kaldıkları zaman:

— Nerdesin Abdülhamit? Bizi gene Midilli'ye, Kıbrıs'a, Rodos'a, Fizan'a sür de biraz insan gibi yaşayalım.

Demişlerdir. Bunların başında rahmetli Filozof Rıza Tevfik gelir.

Abdülhamid'in iç politikasını incelerken tarihin asla affetmiyeceği tek hâdise, İkinci Abdülhamid'in hâtırasını mutlaka ve daima karartacak olan hâdise Mithat Paşanın ve Damat Paşanın Taif'te katlidir. Dış siyasî münasebetleri ve memleketin yüksek idaresindeki bazı gafları ve zaafları ne dereceye kadar kendisine suç yüklenmesine müsait olursa olsun, Mithat Paşanın yok edilmesi sadece Abdülhamid'in şahsî bir cinayeti olmuştur. Aralarında birçok kahramanlar, serdarlar, Türk milletine yüksek hizmetler etmiş, şerefler kazandırmış büyük insanlar bulunduğu gibi deliler, katiller,

sarhoşlar ve sefihler de bulunan Osmanoğulları hükümdarları içinde bir Abdülhamid'in keyfî idareyi lüzumlu bulmuş olması, görülüyor ki tarihe sadece bir şahsî hırs gibi kaydettirmek pek mümkün değil.

Fakat Mithat Paşayı, bir gece, bir devlet müessesi olan cezaevinde yatağında bastırarak boğdurması, öldürmesi Abdülhamid'e Osmanoğullarının en kötü hatıralar bırakmış olan hükümdarları arasında hiç de lâyık olmayacağı iğrenç bir çehre vermektedir.

Dış politika hedefi:

Kırım muharebesinden sonra yapılmış olan Paris Muahedesinin o parlak hükümlerine artık bel bağlanamıyacağını muasırları arasında ilk anlayan, tek anlayan Abdülhamid olmuştu. Kahramanlık ve vatanseverlik maskeleri altında Osmanlı İmparatorluğunu lüzumsuz ve «zamansız» ve amansız bir harbe sürüklemiş olan çeşitli gizli entrikaların çarkına kapılanlar arasında cidden temiz ve vatanseverlerin de bulunması bu Paris Muahedesine sâfdilâne bağlanmalarından ileri gelmişti. Halbuki o muahedenin imza edildiği 30 mart 1856 gününden sonra, 21 yıl içinde, Paris köprülerinin altından Sen Nehri neler neler ve ne bulanık sular geçirmişti. Hele 70-71 Almanya - Fransa muharebesi muahedenin Qual d'Orsay'daki nüshasını çelik kasalardan çıkarıp çöpçü küfelerine öylesine aktarma etmişti ki artık kokuşmuştu bile...

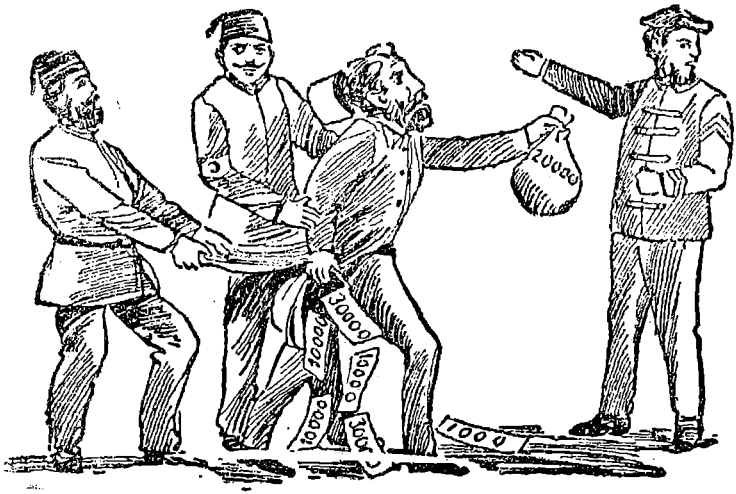
Evet... Paris Muahedesinde «Osmanlı İmparatorluğun toprak bütünlüğüne ve istiklâline riayet etmedi altı devlet reisi (Fransa, Avusturya, İngiltere, Prusya, Sardünya ve Rusya hükümdarları) kendi adlarına hep birden ve ayrı ayrı taahhüt etmişlerdi. Ama dünya şartları o derece değişmekteydi ki bunun farkına varamamış olanlar yalnız İstanbul'un safdil devlet adamları olmuştu. Bu zavallılar Rusya ile bir harp olursa bu «taahhüt» lerin tabiî ittifakından hemen istifade edebileceklerini sanmışlardı. 1853 de Silistire'den son

ra imdada koşan İngiltere ile Fransa'nın 1877 de de Plevne'den sonra olsun harbe katılacaklarını umanların hayal gemisi ne feci bir tarzda şapa oturmuştu!.

Sonradan Kızıl Sultan denilecek olan genç sultan bu harp sonunda Balkanların en önemli ve verimli parçalarını kaybedişimizi hiç unutamamıştı. Gerçi fâciadan ders almayı bilmişti. Ama bu ders ne pahalı ödenmişti!

★

Abdülhamid, devletin gene dünyada tek başına bırakıldığını pek iyi sezmişti. Paris Muahedesinin Türkiye'yi «Avrupa devletler âhengine sokmak iddiası» nerede kalmıştı?

«BENİ KURTAR!» : Açılan torbasından binlik, on binlik, otuz binlik çekler dökülen ve bir eli ile de bir Fransız gemisinin kaptanına yirmi bin altın uzatan bu adam, Abdülhamid'in İkinci Kâtibi meşhur Arap İzzet denen Şanlı «I. Halu» Paşadır. Çok para vurmuştu. Eğer tam zamanında kaçmamış olsaydı, Fehim Paşa gibi linç edileceği muhakkaktı.

İstanbul sarayının da Londra, Petrograd ve Paris sarayları gibi «umumî haklar» dan istifade edebileceğine inanmak için budala olmak, yahut bir Abdülhamid olmamak lâzımdı. O felâketli harbe son veren Berlin kognresinde Kıbrıs'la ödediği muhafazakâr İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğunu kara gözleri hatırı için değil ve hattâ Boğazlar için de değil, fakat «Basra Körfezindeki ve Asya'daki üstün menfaatleri yüzünden» korumağa çalışmış olduğu besbelliydi.

Böyle bir anlayışa ulaştıktan sonra, bugün uzaktan bakınca Abdülhamid Han'ın umumî siyasetini şu hedefe yöneltmiş olduğunu hayretle müşahede ediyoruz:

«Yurtta sulh, cihanda sulh!» ve cihanda sulh olmasa dahi Türkiye hudutlarında sulh!.

★

Artık siyasi dünya Kırım muharebesine takaddüm eden günlerdeki mihverinde dönüyordu. Mahreki de büsbütün dönmüyordu. Mahreki de büsbütün değişmişti. Yeni bir devre göre bir nizam edinmek, ayarlanmak gerekti. Ve bilhassa ekonomi politik bir anlayışa ulaşmak icap ederdi. Başkalarına avuç açan bir devletin kimseye kafa tutamıyacağını, hiçbir hak sahibi olamıyacağını anlamakta da Abdülhamid'in gecikmediğini görüyoruz.

İlk iş olarak istikraz kapılarını kapadı. Buna rağmen yabancı borçları ödemek yolunu tuttu.

Çok mahdut bir devlet geliri ile geçinmenin, kıt kanaat geçinmenin yollarını aradı. Parolası âdeta şu oldu:

— Kendi yağımızla kavrulacağız!

Abdülhamid, Meşrutiyetin ilânından sonra gazetecileri davet etmiş, yani bir basın toplantısı yapmıştı. Türkiye'de ilk basın konferansı budur. O konferansta bulunan ve sonra da Köprüde bir cinayete kurban giden talihsiz Hasan Fehmi, Abdülhamid'in şu sözlerini nakletmiştir:

— «Kapitülâsyonların lâğvını istiyorsunuz ve geniş ik-

tisadî ıslahat talep ediyorsunuz. Size tavsiyem şudur: Zerre kadar istikraza meyletmeyiniz. Eskiler fazla borç yapmışlar, bunun neticesi bütün işlerimize yabancılar müdahale etmişlerdir. Her borç boynumuzu büker, ben çoğunu ödedim. Az bir şey kaldı. Bunu yağımızla kavrularak ödedikten sonradır ki hakikî hürriyete ulaşabiliriz. Kendi hüviyetimizi bulacağız. O zaman kapitülâsyonların kaldırılması mümkün olur...

Abdülhamid'in bu politikası devletten maaş alanları yavaş yavaş sıkmağa başladı. Çünkü ödenekler zaman zaman verilmiyor, bazan iki ayda yarım maaş alınabiliyordu. Fakat istikraz taksitleri zamanında ödeniyordu. Gariptir ki bu hal, alacaklıları hiç memnun etmiyordu. Zira Osmanlı İmparatorluğunun borçlarından silkinme yolunu tutması yabancı sermaye politikasına hiç de ümitli bir istikbal va'detmiyordu. Hele hiç istikraz yapılmamakta olması Osmanlı idaresini borçlandırarak milyonlar vurmağa alışmış olan milletlerarası vurguncu bankerleri pek fazla sıktı ve bunun reaksiyonu derhal belirdi. İstikrazları plâse ederken önce komisyonlarını çekerek havadan milyonlarla altın devşirmeğe alışmış olan milletlerarası tefecilik kendisine bir başka saha aradı. Bu iyi vurulacak kuşun Rusya olduğunu anlayınca kasalarını Romanoflara açtı. Tabiatiyle siyasî sempati de yeni istikrazların kanalını takip etti. Fransa politikası ananevî (!) Osmanlı ittifakına tamamiyle ihanet ederek Rusya ile ittifak çarelerini aramağa başladı. Şüphesiz bunda 70-71 harbinin de bir tesiri olmuştu. O harpte Fransa'yı mağlûp eden ne yeni Krup topları idi ne de Alman askerlerinin daha kahramanca savaşmış olmaları.. Hayır, en büyük faktör Prusya'nın Fransa ile harbederken doğudaki komşusundan emin kalmış olmasıydı.

Abdülhamid'in, memleketi tek başına idareye başlama-

sından on iki yıl sonra, yani 1890 da, beş kalemde Rusya'ya akıtılan Fransız altını yüz otuz üç milyonu (1) bulmuştu. İş bu kadarla da kalmıyacak, bu akış devam edecek ve on yıl sonra 1901 de çeşitli Fransız alacakları tam üç yüz altmış yedi milyon Türk altını karşılığı altın Fransız bankacılığına bir iş yolu açarken Fransa dış politikası tabii boş durmuyordu. Paris, bir Rus Fransız askerî ittifakı için zemin aramağa başlamıştı. 1890 da Rus ordusunun Marva ağustos manevralarına giden Fransa Genelkurmay temsilcisi General Boisdeffre Rus orduları Genelkurmay Başkanı Orgeneral Obruçef'le ilk yarıresmî teması yaptı. Bir yıl sonra, Petrograt'taki Fransa Büyük Elçisi de Laboulaye, Hariciye Nazırı Ribot'ya gönderdiği bir raporda (6 ağustos 1881) Rusya Hariciye Nazırı de Gries ile yaptığı bir konuşmadan şöyle bahsetmektedir:

«Eğer iyi intikal ettiysem Rusya hükûmeti aramızdaki temaslara daha geniş bir mahiyet vermek arzusundadır. Başvekil bir aralık dedi ki:

— «Sulh, Mısır'da veya Avrupa'yı ilgilendren bazı sebepler yüzünden Çin'de bozulabilir. Türkiye'den bahsetmiyorum. Çünkü Türkiye bir Avrupa devletidir.»

Bununla beraber Rusya Hariciye Nazırına göre yapılacak anlaşmayı sadece üçlü ittifaka inhisar ettirmemek daha geniş tutmak lâzımdır.»

Bunun mânası gayet açıktır:

Rusya, Boğazlarda ve Karadenizde Rus emellerine Fransa'nın yardım etmesini, bir ittifakın şartları arasına sokmak istiyordu.

Bir ittifak... Evet bu sıralarda Rus ve Fransız genel kurmayları bir ittifak pazarlığına girişmiş bulunuyorlardı.

---

(1) 2 milyar 663 milyon 756 bin altın frank.

Bu pazarlıklar iki yıl sonra 1893 te tamamlanmış olacak ve Rus Başvekili Giers'in Petrograt'ta Fransa büyük elçisi Mösyö dö Montebello'ya göndereceği 27 Aralık 1893 tarihli «çok mahrem» vesika ile yürürlüğe girecekti. Ne gariptir ki bu ittifak ve «istikraz» macerasının cereyan ettiği «1889 - 1893» yılları, Türkiye'de Abdülhamid'e karşı ilk gizli komitelerin belirmeğe başladığı zamana tesadüf etmektedir. Ve yine de gariptir ki bu komitelere mensup olanlar, Abdülhamid'e karşı daha rahat çalışmak için hep bu Fransa'yı seçecekler ve karargâhlarını hep Paris'te kuracaklardır! Ve uzun zaman İstanbul'a karşı açılan çeşitli mücadeleler hep bu Paris'te yardım bulabilecektir! Acaba Rusyanın gizli müttefiki olan bir Fransa bu insanlara niçin yardım edecektir?

Babasının hayrına mı?

Şimdi biraz da Abdülhamid'e karşı kurulan gizli komitelerden bahsedelim:

Sultan Abdülhamid'i günün birinde «Kanun-u Esasi'yi tekrar yürürlüğe» koymağa zorlayacak ve bir müddet sonra da zorla tahttan indirecek olan bir sürü dış politika entrikaları ve iç politika hareketleri arasında bu gizli komitelerin de bâzı tesirleri olduğu inkâr edilemez.

Daha açık konuşayım:

Abdülhamid'i günün birinde birçok harici tesirlerin yarattığı bir kasırga devirecek ve «İttihat ve Terakki Cemiyeti bu kasırganın sadece bir maskesi» olacaktır. Fakat İttihatçılar Meşrutiyetin ilânını ve 31 Marttan sonra Hamid'in devrilmesini yalnız kendi gayretlerinin eseri olduğunu iddia edeceklerdir. Fakat bu gafletleri pek uzun sürmiyecektir. Aynı kasırga içinde on yıl bocaladıktan sonra battıkları zaman ve devleti de batırdıkları zaman kimlerin ellerinde yıllarca saf dil birer oyuncak olduklarını anlayacaklardır.

★

İlk gizli komite, Abdülhamid'i tahtından indirmek emeli ile İstanbul'da Askerî Tıbbiye mektebinde kuruldu:

Yıl 1889.

O sıralarda bu okul Topkapı sarayının hemen yanıbaşında Gülhane'de idi. Talebelerden İbrahim Temo (1) adında biri, bir gün, 1889 yılı Mayısının dördüncü günü bahçede dolaşırken en sevdiği arkadaşı İshak Sükûtiiye birdenbire şöyle dedi:

— Bana bak İshak! Bu Abdülhamid'i devirmek lâzım. Bunu da ancak bir gizli cemiyet yapabilir.

İshak hayretle bakakalmıştı:

— Var mı böyle bir cemiyet?

— Yok.. Ama kurulabilir. Meselâ şimdi sen gider, şurada roman okumakla meşgul olan Abdullah'ı (Doktor Abdullah Cevdet) kandırırsın. Ben de Çerkez Mehmet Reşit'le (2) görüşürüm.

Bu konuşmadan 24 saat sonra Hüseyin zade Ali'nin de iştiraki ile ilk gizli cemiyet kurulmuş bulunuyordu.

Bu beş arkadaşa bir hafta içinde şu altı kişi de katıldı:

Şerafeddin Mağmumi, Giritli Şefik, Cevdet Osman, Kerim Sebati, Mekkeli Sabri, Selânikli Nazım (İzmir suikasti meselesinde asılan doktor Nazım bey merhum).

Yıldız istihbaratının sonradan ele geçen arşivlerine göre bu ilk komite, Askerî Tıp okulunun üç yüz kırk talebesinden ancak otuz ikisini kadrosuna alabilmişti. Bu komiteden 1908 inkılâbı günlerinde önemli bir mevki edinebilen tek kişi: Doktor Selânikli Nâzım bey'dir.

---

(1) Arnavut olduğunu iddia edenler olmuştur. Yanlıştır. Temo Türktü.

(2) Birinci Dünya Harbi sonlarında Ankara valisi idi, Mütarekede İstanbul'da ceza evinden kaçtığı sırada takip edenlerin eline düşmemek için Mecidiye köyünde intihar eden Reşit Bey merhum.

Bir gün, gizli komite kurmak fikrinin İbrahim Temo'ya İtalya'da aşılanmış olduğunu biliyoruz. Temo, tatil aylarında Arnavutluğa vapurla gidip gelirken birkaç defa İtalya'ya uğramış, Napoli'de bir Karbonari kulübünü gezmiş ve Birendizi'deki mason locasına kaydedilmiştir.

★

Askerî Tıbbiye'deki hareket bir müddet sonra Harbiye, Baytar, Mülkiye ve Bahriye mekteplerine de sirayet etmiş, nihayet günün birinde Mühendishane'ye de bir çekirdek atılmıştır. Doktor merhum Âkil Muhtar'dan öğrenildiğine göre «Yıldız Sarayı bu gizli hareketi ancak üç yıl sonra» 1892 de haber alabilmiştir. İlk işi mektep kumandanı Ali Saip Paşayı azletmek olmuş ve Harbiye Mektebi kumandanı Zeki Paşa bu işin tahkikine memur edilmiştir.

★

Şimdi bir başka komiteciyi ele alalım:

Halil Ganem...

Temo'nun harekete geçtiği günlerde 93 Meclisinin eski Suriye mebuslarından olan bu Halil Ganem Paris'te bir Fransızca gazete çıkarmağa başlamıştı: (3)

Genç Türkiye... (La Jeune Turquie).

Halil Ganem daha önce de Cenevre'de «Hilâl» adında bir başka gazete çıkarmıştı. Derken Ahmet Rıza bey de Pariste belirdi. 1895 te Halil Ganem ile birleşerek «Meşveret» i neşre başladılar. Abdülhamid'e karşı savaşanlar arasında bir

(3) 93 Meclisinde harbe girmek kararının hatâ olduğunu açıkça söylemiş olan mebus.

sosyal nizam düşüncesini ortaya ilk atan, «Positivisme» i ele alan, bir Auguste Comte hayranı olan bu Ahmet Rıza beydir.

Önce tesirsiz gibi görünen bu gazeteler, yavaş yavaş memleket dahilinde de sürülmeğe başlayınca Yıldız dikkatini büsbütün arttırdı. 1895 te artık doktor diplomalarını almış bulunan Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, Şerafeddin Mağmumî, Kerim Sebati ile Harbiye hocalarından bir subay, yâni Çürüksulu Ahmet (4) yakalandılar. Temo tam zamanında Romanya'ya kaçabilmişti. Ama diğerleri de sürgün yerleri olan Rodos ve Trablus'tan kolaylıkla kaçabildiler: Hepsi Paris'i boyladı.

Burada ne Avrupa'ya kaçanların, ne sonradan fedailik, kahramanlık taslamış olanların hepsini, ne de kurdukları çeşitli grupları, çıkardıkları gazete ve broşürleri teker teker anlatacak değiliz. Meselâ Şeyh Nâilî hâdisesi gibi, rahmetli Ethem Ruhî'nin memleketten firarına ve sonra uzun müddet Bulgaristan'da oturmasına sebep olan hâdise gibi, Fizancı Murat beyin macerası gibi bahislere ve daha nice dikkate değer maceralara da temas etmiyeceğiz: Yalnız şu noktayı belirteceğiz:

Bu gruplardan hepsi meşrutî bir tarzda saltanat rejiminin devamına taraftar idiler. İçlerinde tek monarşi düşmanı yoktu.

Bir tek cumhuriyetçi yoktur bu efendiler arasında...

Hattâ bâzıları sadece hükümdarın değişmesine taraftardırlar, Meşrutiyeti dahi istemezler. İçlerinde doğrudan doğruya bilerek veya bilvasıta, nereden geldiğini bilmiyerek çeşitli yollardan yabancı yardımı almış olanlar çoktur.

Fakat... Abdülhamid'in karşısındaki asıl ciddî düşmanlar bunlar değillerdi. Sultanı sarsan hareketler, İmparator-

(4) Sonradan paşa ve âyan meclisi âzası olmuştur.

luğun Türk, Çerkez Kürt, Lâz olmıyan diğer unsurlarından doğmuştur. Abdülhamid'i asıl devirenler bunlardır:

Rumlar, Yahudiler, Bulgarlar, Ermeniler, Sırplar, Araplar, Dürzüler... Ve Eflâk komiteleri.

Rumların kilisesi, yâni Bizans kilisesi, bu kilisenin bilhassa şu üç merkezi Abdülhamid'i çok sarsmıştır:

Fener.

Aynaroz.

Atina.

Ermeniler ise müstakil Ermenistan için çalışan ihtilâlci gruplar dışında birkaç tane de çok önemli Ermenistan taraftarı yabancı kurul kurmuşlar ve gazeteler çıkarmışlardı. Bunlar arasında bilhassa «Pro Armenia» üzerinde durmak lâzımdır. Tâ Ondokuzuncu Yüzyılın başında Yunan istiklâli için nasıl bir ağızdan sempati yaratmağa çalışmışlarsa bu Pro Armenia gazetesi etrafında toplananlar da öylece çalışmışlardır ve cidden muvaffak olmuşlardır. Bunu kuranlar arasında meşhur Clemenceau (Fransız Başvekili olan), meşhur Anatol Frans, Fransız komünistlerinin piri olan Jan Jores (1) başta gelenlerdendirler.

Arnavutlara gelince... Bunlar Derviş Hima ve Koniçalı Faik'in Albania adlı gazetesi ile hiyanet konserine iştirak etmişlerdi. Arnavut ihtilâlcilerinin hepsi masondu ve İtalyan Meşrik-i âzamına bağlı bulunuyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğunda ilk mason locası Berat'da İtalyanlar tarafından açılmıştır. Skoçya tarikatinden olan bu loca Floransa'ya bağlı idi ve doğrudan doğruya İtalya Kral sarayının kontrolü altında çalışıyordu.

Arnavut hürriyetperverler (!) arasında hele bir tanesi vardı ki ömür şeydi doğrusu. İsmail Kemal «Bey» dedikleri adam!

---

(1) Birinci Dünya Harbi başlarken bir suikaste uğrayıp öldürüldü.

Bu İsmail Kemal'in para almadığı yer kalmamıştır. İtalyanlardan almıştır; İngilizlerden, Fransızlardan almıştır; Mısır Hidivinden almıştır. Hattâ memleket dışındaki «teşkilâtları» devamlı surette Yıldıza cumal ederek bizzat Abdülhamit'ten de para almıştır. Fakat sefil hayatının en iğrenç macerası, hiç şüphesiz, Yunan Kralı Birinci Yorgi'nin gizli servislerinden para almasıdır.

Abdülhamid'in bunlarla mücadelesi gayet «anlayışlı» olmuştur. Yıldızın gizli komitelerle giriştiği mücadelede kullandığı tek silâh kurnazlıktı. Memleket içinde ve dışında Abdülhamid hiç bir muhalifini öldürtmemiştir. Tabiî Mithat Paşa ve Damad müstesna. Ne sonradan iddia edildiği gibi Tıbbiyeli ve Harbiyeli gençleri gemi kazanlarında yakmıştır, ne de bacaklarına taş bağlayıp Sarayburnundan denize attırmıştır. Zaten otuz üç yıl içinde âdi suçlardan ötürü de, tek vak'a müstesna, idam cezası infaz ettirmiş değildir (1). Abdülhamid siyasî hasımlarını dikkatle takip ettirerek ne yaptıklarını daima bilmiştir ve bu adamların karakterlerini, zaaflarını, neye düşkün olduklarını öğrendikçe hırslarını, arzularını tatmin etmek yollarını aramıştır. Meselâ Tunalı Hilmi'yi, Doktor Abdüllah Cevdet'i, İshak Sükûti'yi bir kalemde nasıl tasfiye etmiş olduğunu biliyoruz. Bunları «makam kapmak hırslarından» kavramıştır. Tunalı Hilmi Madrid orta elçiliği üçüncü kâtipliğine tayin edilince Meşrutiyeti unutuvermiştir. Koca Abdullah Cevdet merhum da Viyana büyük elçiliği tabipliğine tayin edilince ihtilâlcilikten eser kalmamıştır. İshak Sükûti de öyle... Ona da galiba Londra'da bir diplomatik doktorluk tevcih edilivermişti. Mizahcı ve tarihçi Murad Beyi de avlamak için kullanılan olta yine para ve makam olmuştu. Paris Büyük Elçisi rahmetli Salih Mü-

(1) Bu tek vaka «Sarayda bir haremağasını tabanca ile öldüren diğer bir haremağasının asılmasından ibarettir.

nir Paşa sefaret konağından ayrılırken on sekiz yıllık arşivini de alıp götürmüş, halefi olan rahmetli büyük elçi Naum Paşaya eski bir şifre anahtarı bile bırakmamıştı. Şimdi kızı Nimet Hanımefendide bulunduğunu tahmin ettiğim o arşivin mühim bir kısmını ben gözden geçirmiş ve Yıldız Sarayının Paris Büyük Elçiliği vasıtasiyle «hürriyetperveran» dan nicelerine hangi tarihte, niçin, ne kadar altın verilmiş olduğunu görmüştüm (1). Hele o çok tecrübeli diplomatın şu sözleri hâlâ kulağımdadır:

— «...» pek aç gözlü idi. Bir defasında bizzat beni saraya curnal etmişti. Efendimiz o curnalın bir kopyasını şifre ile bendelerine göndermişlerdi. Adam beni Jön Türkleri himaye etmekle itham ediyordu. Fakat buna rağmen Hünkâr kendisine bin altın ihsan etmişti. Herif paraları almak üzere elçilikteki büroma girdiği zaman curnalının kopyası önümdeki sümenin altında idi. Tabii hiç çaktırmadım. Fakat öfkemi de alamamıştım. Ne yaptım, bilir misiniz? Redingotunu iliklеyip kandilli bir temenna çakınca odadaki büyük soba maşasını işaret ettim;

— «...» Bey, dedim. Şunu lütfen bana getirir misiniz?

Kendisini maşa ile döğeceğimi sanarak bir tuhaflaştı. Odadan kaçmak istedi. Gülerek teminat verdim:

— «Vallahi döğmiyeceğim.

Ve maşayı getirince yazıhanemin alt gözünü açtım. Altın torbalarını bu maşa ile tutup bir bir kendisine uzattım. Hiç utanmadı. Aldı ve gitti. Bir müddet sonra bunlarla Mısırda bir matbaa kurmuştu.»

Acaba memleket dışına çıkan bu insanlar arasında ciddî surette mücadeleye gönül vermiş temiz duygulu ve feragatli olanlar yok muydu?

Vardı şüphesiz. Meselâ Câmi Bey bunlardan biridir. Da-

(1) Buna ait notlarım mahfuzdur.

mad Mahmut Paşa bunlardan biridir. Meselâ Hüseyin zade Ali bunlardan biridir. Bu ilk kafilelerden çok daha sonra memleket dışında görülenlerden bazıları meselâ büyük şairimiz Yahya Kemal, meselâ Doktor Tevfik Rüştü, meselâ Asaf Muammer birer nümune olarak gösterilebilir. Fakat bunlar derya içinde yaşayan, fakat deryanın ne olduğunu bilmiyen birtakım balıklardı. Abdülhamid'i devirmenin sırf kendi hedefleri olduğunu sanıyorlardı; dünya ölçüsünde işleyen ve kontrolü tamamiyle yabancıların elinde olan nasıl bir cehennemî politika makinesnin birer mini mini cıvatası, yahut birer ufacık çarkı haline sokulmuş bulunduklarını bilmiyorlardı.

★

Gelelim Yahudilere...

Hürrem Sultan İstanbul sarayında tam bir diktatör olarak hüküm sürdüğü Kanunî Sultan Süleyman günlerinde Mihrimah Sultanın sıska kocası Rüstem Paşanın delâleti ile Türkiye'ye akın akın göç ettikleri devirden İkinci Meşrutiyetin ilânı ânına kadar Yahudiler, bu memlekette en rahat günlerini Sultan Abdülhamid Han devrinde yaşamışlardır. Ve bunun karşılığı olarak «Kızıl Sultan rejimine» 1895 yılına kadar tam bir sadakat göstermişlerdir. 1895 ten sonra da bu sadakatin devam etmemesi için İmparatorluk içinde doğmuş hiçbir sebep yoktu. Abdülhamit idaresi bütün dinlere saygı gösteriyordu. Tam bir din hürriyeti vardı. Fazla olarak Abdülhamit, ikide bir havralarına yardımlar da gönderiyordu. Basra'da, Bağdat'ta, Beyrut'ta, Halep'te, Şam'da olduğu gibi Selânikte, Rumelinin bütün vilâyet, sancak ve kazalarında, Adalarda olduğu gibi Adriyatik kıyılarında ve Trablusgarp'te diledikleri gibi kârlı işleri ile uğraşıyorlardı. Askere gitmiyorlardı. Canları, ırzları, malları tam bir emniyet içinde-y-

di. Mektepleri, spor kulüpleri, sosyal dernekleri, hastaneleri, hayır cemiyetleri her şeyleri, her şeyleri vardı. Yahudi cemaatlerinden hiç birinin Abdülhamit Handan en ufak bir şikâyeti için ortada hiç, ama hiç mi hiç, zerre kadar dahi bir sebep yoktu.

Bakınız 1895 te ne oldu.

Osmanlı demiryollarından büyük bir servet elde etmiş olan Baron Hirtch (Hirş) Yahudi idi. Ölürken Yahudilere bir yurd kurulması için iki yüz elli milyon frank (on iki buçuk milyon altın lira) (1) vasiyet etmişti. O devirde Doğu Avrupa'da, bilhassa Rusya'da Yahudilere çok zulüm ediliyordu. Baron Hirş bunları kurtarmak için ve toplu bir halde yaşatmak için tasavvur ettiği yurdun yerini de tayin etmişti: Arjantin.

Baron, o zaman dünyanın her yerinden muhacir kabul eden ve birçok yerleri boş olan bu memlekette para ile toprak satın alınmasını ve göçmen Yahudilere verilmesini istemişti. Fakat bu vasiyeti yerine getirmek için 1891 de kurulan bir cemiyet (2) bu yurd meselesine yavaş yavaş başka bir istikamet verdi. Hele Teodor Herzil adında bir Macar Yahudisi işe karışınca Arjantin'den büsbütün vazgeçildi. Değil yalnız Doğu Yahudilerini, dünyadaki bütün Yahudileri Filistin'de kurulacak bir yurda taşımak fikri ortaya atıldı.

Gariptir ki buna ilk itiraz edenler Amerika'daki hahamlar olmuştur. Derken Viyana Başhahamı efendi de Amerikalı hahamlara katıldı. O da «olmaz!» dedi. Hattâ New-York Başhahamı efendi bağırdı:

---

(1) Bu günkü kur üzerinden iki milyar Türk lirası.

(2) Jewish Colonisation Association.

— Yahudilerin yeni Kudüs'ü Washington şehridir. Bizi tekrar Filistin'e götüremezsiniz!»

Fakat 1897 de İsviçre'nin Bâl şehrinde 204 murahhasın iştirâkiyle toplanan Dünya Yahudileri Kongresi «Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasına» karar verdi. Bu kongrede Yahudi Masonlar büyük bir rol oynamışlardı ve kararın tatbikına Herzil memur edildi.

Bir yıl sonra (1898) Almanya İmparatoru İkinci Vilhelm, Abdülhamid'i ziyaretten sonra Kudüs'e seyahat etti. Bu seyahatin sebebi yeni yeni anlaşılmaktadır. O zaman Alman papazlarına bir manastır yaptırmak için arsa tedarik etmek niyetinde olduğu söylenmişti. Meğer bu seyahatten maksadı Yahudi yurdu dâvasına müzaheret ettiğini Kudüs'te ilân etmekmiş.

Herzil, bir heyetle Kudüs'te İkinci Vilhelm'i ziyaret etmiştir. Vilhelm, Başvekili Prens Von Bülov yanında olduğu halde Herzil'in sözlerini dinlemiş, sonra şu cevabı vermiştir:

— «Büyük müttefikim Sultan Abdülhamit Han'ın Filistin üzerindeki hükümranlık hakkına riayet etmeniz şartiyle benim yardımlarıma güvenebilirsiniz.»

Fakat o Abdülhamit Han o İkinci Vilhelm'i'n oyununa gelmemiştir. Kudüs'ten dönüşte İstanbul'a uğrayan Herzil, doğru Yıldız'a gitmiş ve Almanya sefiri iltimas ettiği için huzura çıkabilmiştir. Dünyanın her tarafından gelecek göçmenler için Filistin'de bir «İdarî Muhtariyet» aradığı anda Abdülhamit sadece gülmüştür. Herzil bir hafta sonra, bu sefer de İtalya Elçisinin iltiması ile huzura kabul edilmiştir. Abdülhamit yine dinlemiş, dinlemiş ve sadece gülmüştür. Ve kendisine üçüncü rütbeden bir Mecidî nişanı verip uğurlamıştır. Ama ondan sonra da Başkâtip Tahsin Paşaya şu sözleri söylemekten kendini alamamıştır:

— «Göreceksin... Beni bu adam devirecek. Eğer o devirmezse kimse beni deviremez.»

★

Yahudi heyetinin, İkinci Vilhelm tarafından desteklenen yurt talebini reddetmesi, yani Herzil'i atlatması gerçekten, Abdülhamid'in de bizzat sezdiği gibi «Yıldız» ın düşmanlarını çok kuvvetlendirdi. Çünkü Yahudiler sistemli çalışmayı bilen adamlardı ve böyle bir çalışmayı muvaffak edebilecek birçok kuvvetlere sahip bulunuyorlardı. Para onlarda idi. Milletlerarası ticaret münasebetlerinin en önemlileri kontrolları altında idi. Avrupa basını ellerinde idi. Dünya umumi efkârında diledikleri anda diledikleri fırtınayı koparabiliyorlardı. Dünyada doğan yeni sebepler yüzünden beliren yeni yeni ittifak kombinezonları ve anlaşmalarla devletlerarası münasebetlerin, Avrupa muvazenesinin kökünden sarsılmak üzere olduğu bir devir başlıyordu. Yıllardan beri oynadığı dış politika alanında Abdülhamid'i yaya bırakmak, birçok bakımlardan artık mümkün sayılabilirdi.

Önce, dünya basınını harekete getirdiler. Sonra Osmanlı topluluğunda Abdülhamit aleyhine mevcut bütün şartları birleştirme yoluna girdiler. O ana kadar tamamiyle başı bozuk bir hareket olan Meşrutiyetçilik birdenbire disiplinli bir saldırı halini almağa başladı. Osmanlılığın kozmopolit (1) havası içinde yetişmiş olan Abdülhamit düşmanlarını, hedefe doğru yanyana yürütmek güç olmadı. Bu kozmopolitleri bir

(1) Düşününüz bir kere, 1902 de Paris'te «47» murahhasın iştirâki ile toplanan kongrede ikinci reislerden biri Ermeni (Sisyan), öteki de Rum (Sazas) dı. Murahhaslar da Türk, Arap, Rum, Kürt, Arnavut, Ermeni, Çerkes ve Yahudi idi. Artık kaç tanesi Türktü Allah bilir.

kozmopolit kurul pekâlâ birleştirebilirdi. Osmanlı İmparatorluğuna en yakın mason karargâhı olan İtalyan «Maşrıkî âzamı» bu birleştirme ve kaynaştırma vazifesini üzerine aldı. «Macedonia Risorta» ve «Labor et Lux» İtalyan localarının, bilhassa Selânik'teki Risorta'nın oynadığı roller çok dikkate değer. Paris'te ve Cenevre'de dolaşan hürriyetçileri Fransız maşrıkı âzamı «himaye» si altına alırken İtalya'ya (Floransa) bağlı localar, Osmanlı memleketinde öteden beri hilâfet düşmanlığı ile şöhret salmış ve müsamaha, eşitlik, hürriyet saçmış bazı eski kurulların ileri gelenleri ile temasa girdiler: Yani Bektaşiler, Melâmiler, Mevlevilerle kaynaştılar. Kısa bir zamanda Mevlevî, Melâmî ve Bektaşî olan birçok vezirler, bir iki müşir (mareşal), elçilerden üç beşi, sayısız hâkim, avukat, muharrir, şair ve muallim masonluğu da kabul ettiler. Meselâ Selânik'teki «Vatan ve Hürriyet» Cemiyetinin ilk üyelerinden olan meşhur Bursalı Tahir Melâmi idi, Şeyhülislâm Hayri Efendi (Ürgüplü), Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi, filozof Rıza Tevfik, Kâzım Nami Beyler hem mason, hem bektaşi idiler. Talât Paşa masondu ve bal gibi bektaşi idi. Süleyman Askerî, Vehip Paşa, Mülâzım Atıf (Şemsi Paşayı vuran), Resneli Kolağası Niyazi, Binbaşı Eyüp Sabri (Ohri), Üsküp'te Albay Galip (sonradan paşa), Köprülü'nün meşhur Süleyman Ağası ve daha diğerleri, Avni Bey (paşa), Gevgili'de Ömer Fevzi Mardin, hem bektaşi, hem masondular. Drama ve Kavala teşkilâtını kuranlardan Hüseyin Paşazade Nazif Süleyman, Agâh, Rıza, Tahir Paşazade Mahmut Beyler masondular. Talât (paşa) Bey'i bektaşiliğe ve masonluğa sokan Nazif Süleyman Beydir. Edirne teşkilâtını kuranlar da İsmet (İnönü), Kâzım Karabekir (Paşa), Seyfi Bey (Paşa) ve Hüseyin Kadri oldular. Seyfi Paşa ile Kâzım Karabekir hem mason, hem bektaşi idiler. Gariptir ki sonradan İttihat ve Terakki tarafından önemli mevkilere yükseltilecek olanlardan biri meselâ şu meşhur eş-

ki Polis Umum Müdürü Azmi Bey 22-23 temmuz 1908 gecesine kadar Abdülhamid'in baş çurnalcısı olarak Drama'da müstantik muavini (sorgu yargıç yardımcısı) idi. Gene sonradan müthiş İttihatçı (!) diye şöhret salan Tahsin Üzer (vali ve mebus) de o sırada Drama'ya bağlı Pursisan nahiyesi müdürü ve buz gibi saraycı idi.

Görülüyor ki Masonluk, yalnız memleket dışındaki gayretleri bir merkez etrafında birleştirmekle kalmamış, memleket içindeki saray düşmanı kurulları da bir «Mukaddes İttifaka» teşvik etmiştir. Bununla beraber Türk, Arap, Rum, Bulgar, Ermeni, Yahudi, Kürt... Bütün kurullar yalnız Abdülhamid'in devrilmesi için birleştirilmişlerdir; yoksa Floransa Maşrık-ı âzamı, Abdülhamid'e karşı birlik kurarken Abdülhamid'in devrilmesinden sonra bütün bu millî grupları ayrı ayrı iftirakçılığa da teşvik etmekten geri durmamıştır. Meselâ Birinci Dünya Harbinde Âliye Divan-ı harbinin astırdığı Suriye ihtilâlcileri Abdülhamid Zöhrâvî Efendi, Azimzâde'ler, Arslanoğulları hep Masondular. Meselâ geçenlerde feci bir surette yok edilen Arap ihtilâlci Nuri Essaid (Abdülhamid devri yüzbaşısı) Masondu. Meselâ Hâşimî Hanedanını kuran Mekke Emîri Hüseyin ve üç oğlu (Faysal, Ali ve Abdullah) Masondular. Meselâ Makedonya ihtilâlcileri Sandanski ve Paniça Masondular.. ve dünya masonluğu hemen üçüncü orduya el attı. Zira Mason âlemi, Osmanlı ordusu hakkında Sir Charles Elist'in koyduğu eski bir teşhisi unutmamıştı:

«Osmanlı devletinde ordu, hükümetin korkularından veya emellerinden doğmuş bir teşkilât değildir. Osmanlı milletinin normal devletidir.»

★

1896 dan sonra girişilen bütün bu hazırlıklara rağmen Abdülhamit 1907 yılına kadar, hiç sarsılmayacaktır. Zira

memleket içinde kurulan teşkilât Masonluğun engin gayretlerine rağmen geniş yığınları elde edemiyecektir. Abdülhamit düşmanı gizli teşkilâta girmek, yeni bir neslin «siyasî züppeliği» halinde kalacaktır. Çünkü bütün iddialara rağmen Abdülhamit iyi bir adliye kurabilmiş ve iyi hâkimler yetiştirmiştir. Çünkü Abdülhamit 1877 harbinde kaybedilen Abdülâziz ordusundan çok daha kudretli bir ordu kurmağa muvaffak olmuştur. Hâkimlerin rüşvet almadıkları ve mahkemelerden halkın memnun olduğu muhakkaktır. Fransa ordusu 76 ncı piyade alayı subaylarından, Teğmen Conte de Cholet «Ermenistan, Kürdistan ve Irak» adlı eserinde, daha 1890 yılında yeni Osmanlı ordusunun çeşitli kuvvetlerinden hararetle bahseder. Alaylı subaylar vatansever, Müslüman ve tecrübeli harp adamlarıdır. Mektepli subaylar cidden münevver insanlardır ve birliklerin yüksek komutası hep Alman ve Fransız yüksek harp okullarından yetiştirilmiş değerli askerlerin elindedir. Merkezi Erzincan'da olan 4. Kolordu 44 yaşında genç bir Müşir olan Mehmet Zeki Paşa emrindedir. İyi bir ailenin çocuğu olan bu komutan beş yüz altın olan aylığını dahi, meteliğine dokunmadan askerlerine sarfetmektedir. Fransız subayı, orduevinde rastladığı bütün subaylardan hayranlıkla bahseder. Erzurum'daki askerî kolejin (idadi) komutanı Albay Salim Bey Saint-Cyr'den diplomalıdır. Bu okul ile bir gün sonra ziyaret ettiği Topçu kışlasını nasıl methedeceğini Fransız subayı bilememektedir. Dokuz tabur kale topçusu ile bir süvari topçu alayını gözden geçirmek imkânını bulur. Ahırları, atları, tüfekleri, kılıçları, tabancaları, cephanelikleri, topları Fransız ordusundan üstün bulur. Asker mükemmel giyinmiştir. Kazanlarda gayet iyi yemekler pişirilmektedir ve hepsi iriyarı adamlar olan askerler atletler gibi çeviktirler. Bütün atlar, Fransız topçularının hasret çektiği Macar katanalarıdır. Tevfik Paşa komutasındaki bu topçunun bir kısmına Albay Hasan Tosun atış

yaptırır ve aslında meslekten yetişme bir casus, İstanbul'daki Fransız sefareti ataşemiliter yardımcısı ve bir kurmay olan Fransız kontu parmaklarını ısırır.

Erzincan ve Erzurum'da başlayan bu hayranlık, Bağdat'a gidinceye kadar bütün garnizonlarda eksilmiyecek, artacaktır. Ve Abdülhamit, Girit meselesinde Yunanlıya bir ders vermek lüzumunu duyduğu zaman bu ordu, vazifesini göz kamaştırarak başaracaktır. Ve Rusya, kımıldanamıyacaktır. Zira Fransa ile gizli bir askerî ittifak imza etmiş olmasına rağmen ne kendisi ne de müttefiki harp yapabilecek kudrette ordulara malik değillerdir..

Abdülhamit devrindeki hâkimlerin ve Abdülhamid'in yakın adamlarının yüksek namusları hakkında bir fikir vermek için şu kısa olayı, bir nümune olarak buraya sıkıştırıyorum:

«23 temmuz 1908 de önemlice bir rol oynayan Köprülü eşrafından Süleyman Ağa bin dokuz yüz beş yılında on beş yıl hapse mahkûm edilen iki kardeşinin temyiz ettikleri dâvayı rüşvetle hal'etmeğe karar verir. Bir altın babası halinde İstanbul'a gelir. Sarayın yakın adamlarından biri olan Nâdirî Fevzi Bey merhuma (1) çatar. Derdini açınca Nâdirî hayretle yüzüne bakar:

— Yani ne demek istiyorsunuz? Temyiz hâkimlerini para ile satın mı alacağız? Olacak iş değil bu.

Fakat Süleyman Ağa'yı kendisine tanıtan, hatırını kıramayacağı bir dostudur. Onun ricası üzerine Ağa'yı Abdülhamid'in başyâveri Kabasakal Çerkes Mehmet Paşa ile tanıştırır. Süleyman Ağa, Kabasakal aleyhindeki propaganda-

(1) Değerli arkadaşım Enver Behnan'ın babası... 31 martta Abdülhamitçi damgası ile asılmıştır.

lara pek inanmış bir adamdır. Ziyaret günü yanına iki torba dolusu da altın alıp gider. Kabasakal (1) söylenenlere bir an kulak verir; akabinde top gibi gürler:

— Defol, seni hapse tıktırmadan pılını pırtını topla, memleketine git! Sen deli misin? Padişahın adaleti altınla satın alınır mı?

Bu maceranın Süleyman Ağaya (2) inhisar etmediğine inanmak namuslu adamların boynuna borçtur. Bir Türk devletinin adaletini otuz üç yıl çamura batırmak ne büyük günahtır!

Abdülhamid'in istibdadından bahsedenler onun şehzadeleri bile konaklarına kapamış olduğunu sık sık söylerler. Bu doğru mudur ve bundaki politika sırrı nedir?

Doğrudur... Abdülhamit hanedan erkeklerini sokaklarda dolaşmaktan menetmiştir. Ama sebebi nedir bilir misiniz; halk, bu adamları görünce ne cahil, ne budala, ne terbiyesiz, en kılıksız insanlar olduklarını anlar da Osmanlı hanedanından da nefret eder diye...

Nitekim, 23 temmuz 1908 den sonra bu necabetlû şehzadeleri, kim görmüşse:

— Aman Allah! — demiştir — ne berbat adamlar bunlar!

Abdülhamit düşmanlarının başlarına taç ettikleri Reşat bir budala idi? Vahideddin'in ne olduğunu İstiklâl Savaşı yılları gösterdi. Ötekiler ise büsbütün berbat çıktılar. Aralarındaki nadir değerlerden biri olan Prens Nurettin Efendinin 1918 de Enver Paşanın yaveri ve kendi kayınbiraderi Şükrü Beye (Birinci Mecliste İstanbul milletvekillerinden), şu sözleri söylediğini ben duydum:

---

(1) Sarayın rüşvet vasıtası diye 31 martta asılmıştır.

(2) Emekli hava albayı doktor Yusuf beyin babası.

— Şükrü Bey, millet bu sefer başının çaresine bakmalıdır. Bizim hanedan o kadar kokuştu ki; iler, tutar yerimiz kalmamıştır..

★

Abdülhamid'in aleyhinde bulunmak için acaba hiç mi sebep yoktur? Vardır şüphesiz. Abdülhamid'de siyasî tarihin affetmiyeceği tek şey şudur:

«Kurduğu mekteplerde yepyeni bir münevver siviller ve askerler sınıfı yetiştirdiği halde, vakti geldiği zaman, karşısında kendisini zorlayacak bir siyasî hareket belirmeden bu nesli siyasi iktidara ortak etmeyi düşünememiş olması. Bu nesli, eninde sonunda imparatorluğu parçalamaktan başka bir hedefi olmayanlarla siyasî ittifaklar yapacak duruma düşürmesi.»

Yetiştirdiği nesil ile zamanında devlet idaresini paylaşmış olsaydı, İttihat ve Terakki neslinin dinamizmi ile kendi üstün tecrübesi birleşir ve hiç şüphe yok tarihin seyri değişirdi. Yoksa, 1893 Rus - Fransız- gizli askerî ittifakına 1907 de İngiltere'nin de katılması suretiyle dünya muvazenesinin bozulmasından ve Osmanlı devletinin parçalanma tehlikesine uğramasından Abdülhamit Han asla sorumlu değildir.

31 Marttan tamamiyle masum olan Abdülhamit Han Alâtini köşkünde 4 yıl (1909 - 1913) dünyadan uzak yaşatıldı. Çok zengin bir lövanten'in bir cennet hayatı geçirmek için yaptırmış olduğu köşk, onun için bir dünya cehennemi haline sokülmuştu. Geniş bahçesini çeviren demir parmaklıklar sökülmüş, rıhtım ve bahçe dört metre yükseklikte kalın duvarlarla çevrilmişti. Ne Flokanın zümrüt yeşilliklerini, ne de Selânik Körfezinin o masmavi denizini görebiliyordu. İttihad ve Terakki Cemiyetinin gizli komitesine mensup yeminli fedaî subaylar idaresinde kalabalık bir muhafız kuv-

vet, köşkün dünya ile ilgisini kesmişti. Alâtini muhafızı Miralay Rasim Bey (1) o taraflardan kuş değil, sinek bile uçurtmuyordu. Eski Sultanın gazete okuması menedilmişti. Rasim Beyin bu kontrol vazifesinde ne derece muvaffak olduğunu Balkan Harbi ispat etti. Bulgar ve Yunan orduları Selânik'i tehdide başladıkları zaman, Tahsin Paşanın şehri teslime mecbur kalacağı sezilince İstanbul dehşetli bir telâşa tutulmuştu:

Ya Abdülhamit düşmanın eline geçerse?.

Onun da kendine göre bir vatansever olduğunu hiç kimse hatırlamak istemiyordu. Memleketi saran korkunç felâketten istifadeye tenezzül edebileceğini düşünenler çoktu. Yunan Veliahdi Kostantin tarafından Alâtini'nin kapıları açılınca, tıpkı İkinci Murat Han günlerinde Yıldırım Beyazıd'ın talihsiz oğullarından Şehzade Mustafa gibi (2) İmparatorluktan ülkeler hediye etmek bahasına yardım dilenerek Osmanlı tahtını ele geçirmek sevdasına tutulacağını sananlar çoktur. Böyle bir felâketi önlemek için Selânik düşmeden onu İstanbul'a nakletmeğe karar verdiler. Sultan Reşadın emriyle iki damat paşa, yani Şerif ve Arif Hikmet Paşalar Selânik'e gönderildiler.

Kara yolu Bulgar kuvvetleri tarafından kesilmiş bulunuyordu. Çanakkale dışı ve Adalar Denizi Yunan donanması tarafından abluka edilmiş olduğu için Osmanlı bayrağını taşıyan bir gemiyle de yola çıkılamazdı. Tek çare bulabildiler:

Almanya Sefaretinin malyet gemisi (Stationnaire) Lorley yatından istifade etmek.

Saray ve hükümet bir hayli yüzsuyu döktükten sonra se-

(1) 1930 da Serbest Fırkanın kurucularından.

(2) «Düzmece» dedikleri.

fir lûtfeftti. Heyet yatla Selânik'e gitti ve Abdülhamit, Almanya İmparatorluğu harp donanması bayrağının himayesi altında İstanbul'a nakledildi. Edip Şahabettin Süleyman merhumun akrabasından, değerli bir münevver ve devlet adamı olan Damat Şerif Paşa, Selânik'te Abdülhamit Han ile ilk karşılaştıkları dakikayı şöyle anlatır:

«Kardeşi Padişah Reşat Hanın irâdesiyle kendisini İstanbul'a götürmek üzere geldiğimizi öğrendiği zaman gülümsedi:

«— Buna neye lüzum görüldü? Burada hayatımızdan memnun bulunuyoruz..»

Arif Hikmet Paşa ile göz göze bakıştık. Hakikati bildirmeğe mecbur olduk:

«— Selânik tehlikededir efendimiz..»

«— Nasıl bir tehlike bu?»

«— Düşman yaklaşıyor. Yunan ve Bulgar orduları şehri zaptetmek üzeredirler.»

Bu cevabımız üzerine Abdülhamit Hanın yüzünde beliren hayret ve hiddeti tasvirden âcizim.

Birdenbire oturduğu koltuktan fırladı ve:

«— Ne diyorsunuz? diye bağırdı. Yunanlılarla Bulgarlar birleşip bize Harp mi ilân ettiler. Bir Bulgar komitecisi bulup üç beş altın vererek, bir Yunan kilisesine bir bomba attıramadınız mı?»

İşte o zaman, bütün Makedonya gürültülerinin sırrını çözer gibi oldum. Abdülhamid'in saltanatı esnasında, Bulgarlarla Yunanlıları birbirlerine düşman etmek için ne gibi plânlarla çalışmış olduğunu sezdim.. Bizden bir cevap alamayınca bir müddet düşündü. Sonra sakin bir sesle sordu:

«— İngiltere'de Hariciye Nazırı kimdir şimdi?»

Arif Hikmet Paşa cevap verdi:

«— Sir Edward Grey, efendimiz.»

Bu cevap üzerine Abdülhamit Hanın hayreti büsbütün arttı:

«— Ne dediniz? Grey mi? Nasıl olmuş ta kendisine yüz bin altın göndermek akla gelmemiş? Eğer Grey cenaplarına bu kadar bir yardım yapılmış olsaydı, Bulgarlarla Yunanlıların ittifakını bozmağa gayret ederlerdi, yahut harbi önlerlerdi, yahut ittifak tahakkuk etmiş olsaydı bile harp etmelerine müsaade etmezlerdi.»

Damat Şerif Paşanın tarihe kıymetli bir vesika olarak hediye ettiği bu hâtıra, otuz üç yıl Osmanlı tahtında oturan Abdülhamid'in sakallarını değirmende ağartmamış olduğunu, ne ince bir dünya diplomatı olduğunu bir defa daha açıkça ispat etmektedir.

★

Osmanlı Sultanı İkinci Abdülhamit Han, Birinci Dünya Harbinin son yılında (1918) bir şubat günü gözlerini hayata yumdular. 1913 te İstanbula nakledildikleri zaman yerleştirildikleri Beylerbeyi Sarayında ölmüşlerdi. Ekmeksiz, yağsız, pirinçsiz, bulugrsuz yaşadığı o korkunç harp yıllarında İstanbul, İkinci Abdülhamid'in imaretlerden nimetler yağdırarak saltanat sürdüğü günleri hasretle anmıştı.

Pek parlak merasimle gömüldü. 1908 den sonra ortadan kalkmış ne kadar eski devir üniforması varsa, onun cenazesinde tekrar gözleri kamaştırdı. İttihad ve Terakki'nin sonunun yaklaştığını bilen eski devir Türkiyesi artık korkularından sıyrılmış, bu ölümü İttihad ve Terakki diktatörlerine karşı umumî bir protesto vesilesi gibi kullanmıştı.

Türbe'de, dedesi İkinci Mahmudun yanına gömüldü. Otuz üç yıllık saltanatı esnasında kendisine bir mezar bile yaptırmamıştı.

Allah rahmet eylesin.

★

Dokuz ay sonra Birinci Dünya Harbi İttihad ve Terakki İmparatorluğu ile müttefikleri için çok korkunç bir sona ulaşıyordu. 1918 Kasımında silâhlar susunca galip devletler kartallar, aç parslar gibi imparatorluğu parçalamağa koyuldular. 1908 in kahramanları kaçmışlar, kana susamış düşmanları ile millet başbaşa kalmıştı. Hürriyetten mahrum bir devir yaşatmış olduğu söylenen Abdülhamit Hanın saltanat günlerinde Mülkiye Mektebinde tarih hocası Abdurrahman Şeref Beyin ders esnasında söylemiş olduğu bir söz şimdi herkes tarafından hatırlanıyordu:

«— Efendiler.. Bu Osmanlı devleti yıkılacaktır. Fakat nâşında o dercee korkunç bir kangren vardır ki onu parçalayıp yemek için saldıracak olanların hepsi de zehirlenecekler ve bundan büyük zararlar göreceklerdir 1). Korkarım ki Abdülhamid'in sonu İmparatorluğun da sonu olmasın!»

Abdurrahman Şeref Bey, âdeta bir kadim Mısır kâhini gibi konuşmuştu. Sultan Abdülhamid'in tahtından indirilmesi ile devletin sonu gelmemişti ama Abdülhamit, dedesinin yanına gömüldükten pek az sonra işte devletten de eser kalmamıştı.

Abdurrahman Şeref Beyin muasırı olan diplomatlardan Fransa'nın Türkiye Büyük Elçisi Cambon'un hatıralarında şöyle bir sahne vardır:

---

(1) Abdülhamid devletinin parçaları siyasi düşmanlarının hiçbirine yaramadı. Bulgar Kralı ve hanedanı mahvoldular. Yunanistan'ın başına gelmeyen kalmadı. Kara Yorgi hanedanı mahvoldu. Rus Çarlığı ve hanedanı yok edildi. Ekmeğini yediği Abdülhamid'e ihanet eden Mısır hanedanı sürünüyor. Tunus Beyi de cezasını buldu. Dürziler, Araplar, Suriyeliler, Yahudiler hep cezalarını buldular. İşte İngiltere her yerde darbeleniyor ve Fransa, dünyanın hasta adamı olmuştur. Abdülhamid devletinin leşine gaga vuran çaylaklardan bir kısmının başına Irak'ta neler geldiğini gördük. Ermeniler büyük zararlar gördüler. İttihatçılar asıldılar.

«Bir gün Cambon, Yıldız'a gelir. O sırada İngiltere Büyük Elçisi Saraydan çıkmış, arabasına binmektedir. Cambon selâm verir. Pek samimî bir şahsî arkadaşı olduğu halde İngiliz görmemezliğe gelir. Çok düşüncelidir. Bunun üzerine Cambon haykırır :

«— Ne bu dalgınlık yahu?»

Kendini toparlayan İngiliz cevap verir:

«— Padişah pek hasta.»

«— Eh, sana ne?»

İngiliz, Fransızı şöyle bir yukarıdan aşağı süzer:

«— Ne diyorsun Cambon... Allah göstermesin, Abdülhamid'e bir hal olursa dünya harbi gecikir mi sanırsın?»

1908 in hürriyet kahramanları diye tanıttığı vatandaşların en ileri gelenleri şunlardı:

Enver, Cemal, Niyazi, Talât Beyler.

Niyazi, daha önce bir Arnavut komiteci tarafından öldürüldüğü için Birinci Dünya Harbinin diktatörlük macerasında bir rolü olmamıştı.

Enver, bir Alman denizatlısı ile kaçınca önce Almanya ve İsviçre'de dolaştı. Sonra Kızıl Ruslarla anlaşarak Moskova'ya gitti. Onlardan aldığı yardımlarla önce Kafkaslardan Anadolu'ya geçmek istedi. Buna Atatürk (Mustafa Kemal) mâni olunca Türkistan'a gitti. Oraya giderken kızıllarla dosttu. Fakat Türkistanda halkın kızıllardan ve Ruslardan nefret ettiğini sezince ilk işi kızıllara dirsek çevirmek oldu. Türkistan istiklâli ve Orta Asya Müslüman ihtilâli için çalışmağa başladı. Bu kavgası uzun sürmedi. Kendisine karşı gönderilen çok kuvvetli bir Rus ordusuna yenildi. Savaş esnasında cidden erkekçe çarpışmış ve kahramanca ölmüştür. (Enver'in bütün kuvveti beş bin kişiden ibaretti).

Cemal Paşa da, onun gibi önce Almanya ve İsviçre'ye gitmiş, sonra Rusya'ya geçmişti. Enver'in Türkistana gitmesine mukabil o, Afgan hükümdarı Amanullah Hanın hizmetine girdi. Fakat İngiltere'ye karşı Rus müzaheretiyle bir çeşit istiklâl mücadelesi yapmakta olan Amanullahın yanında uzun müddet kalamadı. Tekrar Moskova'ya gitti ve Anadolu'ya geçmek arzusuna tutuldu. Tiflis'te, Rus gizli teşkilâtının tahrikiyle Ermeni çeteciler tarafından kurulan bir pusuya düştü. Bir gece yarısı şehit edildi.

Talât Paşaya gelince, Mustafa Kemal Paşanın başlamış olduğu millî savaş onu pek sevindirmişti. O, Enver ve Cemal gibi kızıllarla anlaşmak cihetine gitmedi. Mensup olduğu mason locaları vasıtasiyle İngiliz-Türk münasebetlerini düzeltmeyi düşündü. Parası yoktu. Almanya'da servet edinmiş bazı Türklerden gördüğü ufak tefek yardımlarla bir hayli çalıştı. Fakat Ermeni ihtilâl komiteleri tarafından takip ediliyordu. Eski bir komiteci olduğu için fazla ihtiyatlı ve tedbirli idi. Kâh bıyıklarını kesiyor, kâh sakal bırakıyordu. Sık sık ev ve şehir değiştiriyordu. Buna rağmen katilleri izini bulmakta gecikmediler. Bulunduğu yerin İngiliz servisleri tarafından ihbar edildiği söylenir...

Bir gün Berlin'de, sigara almak için sokağa çıkınca arkasından beynine sıkılan kurşunlarla şehit oldu. Bütün İttihatçılar arasında onun kadar ateşli ve diğergâm bir vatansever yetişmemiş olduğu muhakkaktır.

★

Osmanlı Devleti sona erince Türk milleti şahlandı. Yapmacık hürriyetler, yapmacık ihtilâllerle bu dünyada yaşanamıyacağını artık Türkler öğrenmişlerdi.

Atatürk, Türk milletinin bütün arzularını tahakkuk ettiren mucizesini başardı. 1909 da Selânik'te Beyaz Kule ga-

zinosunda tolpanan ilk İttihat ve Terakki kongresinde sözleri pek dinlenmemiş olan genç subay, şimdi kırk iki yaşındaydı ve siyasî hasımlarının anlayışsızlıkları yüzünden mahvolan Türkiye'nin yerine yepyeni bir Türkiye kurmanın haz ve vekarı içindeydi.

Abdülhamid Devletini yeyip bitirmek için otuz yıl savaşmış olan Batı ise 1918 den sonra yıllarca miras paylaşmak kavgaları içinde sarsıldı. İngilizler, Fransızlar, Almanlar ve İtalyanlar, Ruslar, küçüklü büyüklü bütün Avrupa devletleri ve bütün siyasî dünya Abdülhamit Devletinin kangren olmuş leşinden aldıkları zehirler içinde tam yirmi bir yıl debelendiler. Nihayet II. Dünya Harbi de patladı. Tam kırk beş milyon insanın canına mal olan bu harbe Türkiye girmemek zekâsını gösterdi. Abdülhamit böyle bir fırsatı bir ömür boyunca beklemişti. Bütün o uysal oyalama politikasının tek sebebi ve hedefi buydu:

Bütün devletlerin gireceği bir harpte tarafsız kalmak.

★

Abdülhamit, nasıl bütün hayatınca bugünkü münevver Türk nesillerine malik olmamanın hasretini çekmiş idiyse, Şarkta bir Osmanlı İmparatorluğu aramış olan şansölyelikler de hep onun hasretini çektiler. Buhranlar belirdikçe, asırlar boyu Doğuda bir muvazene unsuru olmuş olan Osmanlı İmparatorluğunun nasıl bir iktisadî ve siyasî zaruret olduğunu anlamayan kimse kalmadı. Ama ne olduysa Abdülhamit Hana oldu. O mücevheri, bizzat yarattığı münevver nesiller, bir kalp akçe gibi harcamışlardı.

Haydi bu bahsi büyük filozofumuz rahmetli Rıza Tevfik'in, yani Abdülhamid'in devrilişine 1908 de en çok gayret sarfetmiş ve sevinmiş olanlardan birinin birkaç yıl önce, ölü-

münden az önce, yazmış olduğu bir şiirin bir parçasiyle bitirelim :

Tarihler adını andığı zaman
Sana hak verecek ey koca Sultan,
Bizdik - utanmadan - iftira atan
Asrın en siyasî Pâdişâhına..

★

İşte bu kadar..

... Bâkisi dürûğ-i binihayettir efendilerin...

İşte bugün Orta Doğuya yine Abdülhamid'in lâneti çökmüş gibidir.

— S O N —